

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

Bakalářská práce

Šimon Dittrich

Výrazy *vulgus, populus, turba* v Senekových *Epistulae morales*

Vulgus, Populus, Turba in Seneca's Moral Epistles

Praha 2013

Vedoucí práce: prof. PhDr. Bohumila Mouchová, CSc.

Moc děkuji prof. PhDr. Bohumile Mouchové, CSc., že mě při psaní této bakalářské práce vedla, za všechnu péči, kterou mně a mé práci věnovala, a že se mnou vždy jednala trpělivě a laskavě.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 26. července 2013

.....

Šimon Dittrich

Klíčová slova

Vulgus: pojmové jádro lexému, konotace, společné a odlišné sémantické rysy sémanticky příbuzných lexémů.

Key words

Vulgus: lexeme, primary meaning, connotation, semantic feature analysis of similar words.

Abstrakt

Prostřednictvím *Epistulae morales* Seneka v roli filosofa-učitele vede svého žáka k mravnímu sebezdokonalení. V ponaučeních, která k tomuto cíli směřují, se ukazuje, že filosof musí během své cesty za ctností zaujímat postoj k ostatním lidem, jejichž životní hodnoty jsou zcela odlišné. Skupiny těchto lidí Seneka označuje slovy *vulgus* (v *Epistulae* použito 21krát), *populus* (použito 56krát) a *turba* (použito 44krát). Záporným rysem vyskytujícím se u všech tří skupin nejčastěji je podléhání omylu. Nejvyšší míra záporných konotací se vyskytuje u *vulgus*, zatímco *populus* a *turba* jsou hodnoceny o něco méně záporně. Procentuální zastoupení míry záporných konotací a její grafické znázornění ukazuje, že u *turba* je tato míra nejnižší.

Abstract

In his *Epistulae morales*, Seneca as philosopher and teacher guides his pupil towards moral self-improvement. In his teachings, which lead towards this goal, it can be seen that in the process the philosopher must take a position regarding other people whose values are completely different. Seneca terms these groups of people *vulgus* (occurs 21 times in the *Epistulae*), *populus* (occurs 56 times) and *turba* (occurs 44 times). The negative characteristic most frequently ascribed to all three groups is being subject to error. The highest degree of negative connotation is found in the case of *vulgus*, whereas *populus* and *turba* are judged somewhat less negatively. The measure of negative connotation calculated in percentages and shown in diagrams shows that this degree is lowest in the case of *turba*.

Obsah

1	Úvod	9
1.1	<i>Epistulae morales a jejich vznik</i>	9
1.2	<i>Záměr sepsání Epistulae morales</i>	9
1.3	<i>Cíl a postup bakalářské práce</i>	10
2	Vulgus	12
2.1	<i>Úvod, obvyklé použití slova vulgus</i>	12
2.2	<i>Získávání údajů z kontextu</i>	13
2.3	<i>Projevy hodnocené stoicismem záporně</i>	15
2.4	<i>Vulgus se mýlí</i>	16
2.5	<i>Povrchnost</i>	18
2.6	<i>Hlavní zdroje záporného vnímání slova vulgus</i>	18
2.6.1	<i>Hodnocení jednotlivých výskytů</i>	18
2.6.2	<i>Spojení se slovy majícími záporné konotace</i>	19
2.6.3	<i>Záporné vnímání slova vulgus zesíleno pomocí komunikační funkce</i>	20
2.7	<i>Výčet slovních spojení, v nichž se vulgus vyskytuje</i>	21
2.8	<i>Shrnutí</i>	21
3	Populus	22
3.1	<i>Úvod, polysémie slova populus</i>	22
3.2	<i>Populus označuje určitou skupinu lidí</i>	23
3.3	<i>Záporné konotace slova populus použitého obecně a pro určitou skupinu</i>	24
3.4	<i>Populus hodnocený kladně</i>	25
3.5	<i>Populus hodný politování</i>	27
3.6	<i>Populus hodnocený záporně</i>	27
3.7	<i>Jednotlivé záporné rysy slova populus</i>	28
3.7.1	<i>Podléhání omylu</i>	28

3.7.2	Povrchnost	30
3.7.3	<i>Populus</i> jako protiklad k filosofům.....	31
3.7.4	<i>Populus</i> se chová nesprávně	32
3.7.5	Odrážování od správného jednání.....	33
3.7.6	Protiklad ke ctnosti.....	33
3.8	<i>Populus</i> ve větách s komunikační funkcí výzvovou/varování	34
3.9	Početnost	34
3.10	Slovní spojení, v nichž se <i>populus</i> vyskytuje.....	35
3.11	Shrnutí.....	35
4	Multitudo	36
4.1	Úvod.....	36
4.2	<i>Variace</i>	36
4.3	Pojmový rys množství.....	37
4.4	<i>Multitudo</i> věcí a <i>multitudo</i> lidí v jiném významu.....	37
4.5	Shrnutí.....	37
5	Turba.....	39
5.1	Úvod.....	39
5.2	<i>Turba</i> s genitivním přívlastkem a <i>turba</i> bez něj	40
5.2.1	Záporné konotace u <i>turba</i> s genitivem a <i>turba</i> bez genitivu	41
5.2.2	Příklad obou užití.....	42
5.3	<i>Turba</i> s kladnými konotacemi.....	43
5.4	<i>Turba</i> hodná politování.....	44
5.5	<i>Turba</i> jakožto bezvýznamná okolnost	46
5.6	<i>Turba</i> se zápornými konotacemi.....	48
5.6.1	Podléhání omylu	48
5.6.2	Špatný vliv	49
5.6.3	Hloupost	50
5.6.4	Povrchnost	51

5.6.5	Ostatní záporné rysy lidí <i>turba</i>	51
5.7	<i>Jiné hodnotící rysy</i>	51
5.7.1	Rysy mírně záporné.....	51
5.7.2	Rysy kladné	52
5.8	<i>Další, nehodnotící rysy slova turba</i>	52
5.8.1	Obklopování	52
5.8.2	Početnost.....	53
5.8.3	Nejednotlivost.....	53
5.8.4	Dělitelnost.....	54
5.9	<i>Slovo turba ve výpovědích s komunikační funkcí vybízecí</i>	54
5.10	<i>Slovní spojení, v nichž se turba vyskytuje</i>	55
5.11	<i>Shrnutí</i>	55
5.11.1	Srovnání se zjištěními P. Arenové	55
6	Plebs	57
6.1	<i>Úvod</i>	57
6.2	<i>První užití slova plebs: sociologický pohled</i>	57
6.3	<i>Druhé užití slova plebs: citát</i>	57
6.4	<i>Shrnutí</i>	58
7	Závěr	59
7.1	<i>Lidé v Senekových Epistulae morales</i>	59
7.2	<i>Multitudo a plebs</i>	59
7.3	<i>Vulgus, populus a turba</i>	60
7.3.1	Jsou mezi výrazy zásadní rozdíly, nebo jsou zaměnitelné?	60
7.3.2	Záporné vnímání jednotlivých skupin.....	61
7.3.3	Záporné rysy jednotlivých skupin.....	62
7.3.4	Zkoumaná slova ve výpovědích komunikační funkce výzvové	63
7.4	<i>Rozdíly mezi slovy populus a turba</i>	64
7.4.1	Záporné rysy	64

7.4.2	Nehodnotící rysy, rozbor 52. listu.....	65
7.5	<i>Shrnutí závěrů</i>	67
8	Seznam použité literatury	68
9	Seznam příloh	70

1 Úvod

1.1 *Epistulae morales* a jejich vznik

Epistulae morales ad Lucilium, které Lucius Annaeus Seneca vytvořil na vrcholu své spisovatelské dráhy, zaujímají mezi jeho spisy význačné místo.

Jedním důvodem této významnosti je jejich rozsah – dochovalo se dvacet knih o 124 dopisech, přičemž původně byl soubor ještě delší – v *Noctes Atticae*, jež Gellius napsal pravděpodobně před r. 170 po Kr., se uvádí citát z dopisu 22. knihy. Pro srovnání lze uvést, že Senekův druhý nejdelší etický spis – *De beneficiis* – je tvořen sedmi knihami.

Druhým důvodem jejich význačnosti je sama forma dopisů. Víme, že je Seneka psal v době mezi odchodem z císařského dvora, ke kterému došlo r. 62 či začátkem r. 63 po Kr.,¹ a svou smrtí v roce 65. Zda jde však o polovinu skutečné výměny dopisů, zcela jisté není. M. Fuhrmann například počítá s tím, že tomu tak je,² kdežto G. Maurach se domnívá, že dopisy ve skutečnosti odesílány nebyly, protože soubor podle něj tvoří promyšleně uspořádaný umělecký celek.³ Dopisy samy však každopádně působí jako skutečné. Jejich příjemcem, ať už tedy skutečným, či domnělým, byl Lucilius mladší, člověk vzdělaný a zastávající různé úřady, který byl v době, kdy si se Senekou psal či údajně psal, prokurátorem na Sicílii, kde se staral o císařovy finanční záležitosti. Z dopisů se od Seneky dále dozvídáme, že Lucilius psal básně, a je z nich také patrný jejich blízký přátelský vztah. Osobní povahu listů nezmenšuje ani to, že se jejich prostřednictvím Seneka obrací i na další, totiž budoucí čtenáře.

1.2 Záměr sepsání *Epistulae morales*

Jak se vyslovuje L. Edelstein,⁴ stoicismus od každého člověka především vyžaduje, aby se mravně zlepšoval, zdokonaloval a postupoval kupředu. A právě tento cíl, totiž aby se čtenářova povaha zušlechťovala, si Seneka klade i při psaní *Epistulae morales*. Svého přítele postupně nabádá takovými radami, které mu mají pomoci dospět do stavu, kdy si pomocí filosofie osvojí ctnost, bude moudrý a nezávislý na vnějších okolnostech a zvratech štěstěny.

¹ Conte (2008: 374)

² Fuhrmann (2002: 257–259)

³ Maurach (2000: 157)

⁴ Edelstein (1968: 11)

K tomuto cíli mají Lucilia vést nejen rady pojaté kladně – totiž jak člověk jednat má – nýbrž i takové, dle kterých je třeba se něčeho vyvarovat a před něčím se mít na pozoru, protože to člověku v cestě za ctností může bránit. A podstatný z takovýchto překážejících činitelů představují pro jedince usilujícího o mravní zdokonalení ostatní lidé, s nimiž přijde do styku. Naprostá většina jich totiž filosofovu snahu o ctnost nesdílí, a naopak setrvává ve svém neutěšeném stavu hlouposti bez pravého dobra. Je tedy zjevné, že rozhodne-li se jedinec k cestě za ctností, bude se ve svých postojích a jednání od ostatních lidí lišit. Toto je ovšem pouze jednoduchý nástin filosofova postoje k lidem – po bližším nahlédnutí se ukáže, že skutečnost je složitější, totiž že postoj k oné většině lidí není stále stejný. Tím se dostáváme k východisku této práce: Seneka má – po odhlédnutí od pojmenování obecných jako například *homines*, *alii* či *omnes* – pro označení lidí po ruce několikero výrazů: *populus*, *vulgus*, *turba*, popřípadě *multitudo* a *plebs*.

1.3 Cíl a postup bakalářské práce

Cílem této bakalářské práce je prozkoumat, jakou skupinu lidí Seneka výše uvedenými výrazy označuje, jaké faktory ovlivňují jeho volbu jednoho z uvedených slov, za jakých okolností jsou tyto výrazy synonymní nebo kdy je mezi nimi podstatný rozdíl a v čem spočívá.

Důvody, proč byly ke zkoumání vybrány *Epistulae morales*, se shodují s těmi, které toto dílo v rámci Senekovy tvorby činí významným – jsou vhodné proto, že jde o dílo nejrozsáhlejší, a tudíž nabízející nejvíce podkladů,⁵ a z hlediska formy proto, že dopisem se obrací jedinec k jedinci, čímž protiklad k množství ostatních lidí vyniká.

Postup práce je následující: Nejprve jsem probral všechny výskyty dotyčných slov v celku *Epistulae*, prozkoumal je po sémantické stránce a sestavil přehledné tabulky,⁶ v nichž jsou zachyceny všechny výskyty probíraných slov se stručným popisem jejich užití. Poté jsem pro vystižení jednotlivých výrazů vybral několik směrodatných míst, na nichž lze ukázat význam sledovaných výrazů i funkci, již jim Seneka přikládá. Každému slovu se věnuje jedna kapitola, v níž po úvodních údajích o používání dotyčného slova v *Epistulae morales* následují podkapitoly věnované užitím tohoto slova s konotacemi kladnými (pokud se ovšem

⁵ Výmluvné je porovnání počtů použití zkoumaných slov v *Epistulae morales* a v druhém nejrozsáhlejším etickém spisu *De beneficiis* (čísla značí počet výskytů v *Epistulae morales*/počet výskytů v *De beneficiis*): *vulgus* 21/3; *populus* 73/12; *turba* 50/16; *multitudo* 5/3; *plebs* 3/3.

⁶ Viz příloha.

u dotyčného slova vůbec vyskytují), užitím bez Senekova hodnocení a užitím s konotacemi zápornými, popřípadě též podkapitola o sémantických rysech jiných než hodnotících. V závěru práce jsou hlavní výsledky jednotlivých kapitol shrnuty, porovnány a doplněny o srovnání úlohy výrazů *populus* a *turba* v 52. dopise, v němž se tato slova vyskytují v těsné blízkosti, a také jsou v závěru popsány principy, jimiž se Seneka při užívání zkoumaných slov řídil.⁷

⁷ Použití všech vybraných výrazů zkoumám v oblasti etické, nikoli sociologické, a proto se nebudu zabývat slovním spojením *populus Romanus* či užitím pouhého *populus* v témže – státoprávním – významu ani množným číslem *populi*. Stranou ponechám i *vulgus* v použití sociologickém [1] a také *vulgo* v úloze příslovce. Kolikrát jsou v *Epistulae* tato slova a spojení použita, se uvádí v úvodech jednotlivých kapitol.

2 *Vulgus*

2.1 Úvod, obvyklé použití slova *vulgus*

Slovo *vulgus* je v celém souboru použito 21krát.⁸ V tomto počtu je nutno odlišit jeden výskyt, kde slovo vystupuje v pohledu sociologickém:⁹

[1] 104,30 *Denique in illa rei publicae trepidatione, cum illinc Caesar esset decem legionibus pugnacissimis subnixus, totis exterarum gentium praesidiis, hinc Cn. Pompeius (sat is unus aduersus omnia)? cum alii ad Caesarem inclinarent, alii ad Pompeium, solus Cato fecit aliquas et rei publicae partes. 31 Si animo complecti uolueris illius imaginem temporis, uidebis illinc plebem et omnem erectum ad res nouas uulgum, hinc optumates et equestrem ordinem, quicquid erat in ciuitate sancti et electi, duos in medio relictos, rem publicam et Catonem.*

Toto použití se od ostatních liší i tím, že pouze v něm je výraz *vulgus* rozvit přívlastkem. Ve zbylých 20 případech tedy *vulgus* ani jednou přívlastkem určen není, z čehož je vidět, že Seneka necítí potřebu *vulgus* blíže popisovat, a opravdu také nikde nevynezuje, co *vulgus* je, kým je tvořen ani jaké má vlastnosti, což znamená, že adresátovi je obsah pojmu a slova jasný. Je tedy možné říci, že slova *vulgus* je v *Epistulae morales* většinou užito ne jako klíčového pojmu výkladu, o němž se adresátovi či čtenáři podávají další údaje, nýbrž jen jako členu vedlejšího, který pomáhá dokreslit nebo vysvětlit hlavní myšlenku.

Příklad obvyklého použití je následující:

[2] 67,12 *Ita tu non putas Regulum optasse, ut ad Poenos perueniret? Indue magni uiri animum et ab opinionibus uulgi secede paulisper: cape, quantam debes, uirtutis pulcherrimae ac magnificentissimae speciem, quae nobis non ture nec sertis, sed sudore et sanguine colenda est.*

Po stránce syntaktické není substantivum *vulgus* rozvito, pouze samo rozvíjí substantivum *opiniones*.

Seneka oddílek uvede známým příkladem Regulovým a poté domnělého účastníka rozhovoru k něčemu přímo pobídne. Tento pokyn má tři části. První a hlavní představuje

⁸ Není zahrnuto 4krát použité příslovečné *vulgo*.

⁹ Tato ukázka se částečně kryje s ukázkou [40], u níž se rozebírá použití slova *plebs*.

výzvu *oděj se smýšlením velkého muže/smýšlej jako velký muž* (*Indue magni uiri animum*) a k ní je připojeno vybídnutí *a získej odstup od názorů lidí vulgus* (*et ab opinionibus uulgi secede paulisper*). Na třetím místě následuje pobídka k úsilí o dosažení ctnosti (*cape ... uirtutis ... speciem*). Za ní se už nachází další exemplum, čímž je bližší okolí tohoto výskytu slova *vulgus* ukončeno.

Slovo *vulgus* zde není ve středu pozornosti a ta část pobídky, v níž se vyskytuje, je zastíněna větou bezprostředně předcházející a následující, které jsou tvořeny vzletnějšími a poutavějšími slovy (*Indue magni uiri animum* a *uirtutis pulcherrimae ac magnificentissimae speciem*). O charakteru, který má *vulgus*, se nic výslovně neuvádí, a abychom se o něm něco dozvěděli, musíme vyjít z protikladů, které jsou v jeho okolí obsaženy: *Animus magni uiri* stojí proti *opinionibus uulgi* a *opinionibus uulgi* je dále protikladné k *uirtutis pulcherrimae ac magnificentissimae species*. Tak je *vulgus* postaven do nepříznivého světla: Kdo je zajedno s *vulgus*, nebude smýšlet jako velký muž ani se nebude snažit dosáhnout ctnosti.

Místo je ukázkou oddílků, v nichž má použití slova *vulgus* tyto rysy: Slovo vystupuje pouze ve vedlejší úloze, přímo o lidech jím označovaných se nic nevyovídá a prvotní a jakoby samozřejmý postoj k němu je hned od začátku záporný.

2.2 Získávání údajů z kontextu

Podobně je výraz *vulgus* zapojen do textu i v tomto případě, byť údaje, které odtud lze získat, budou jiné:

[3] 76,20 *Dixi, si forte meministi, concupita uulgo et formidata inconsulto impetu plerosque calcasse: inventus est, qui diuitias proiceret, qui flammis manum inponeret, cuius risum non interrumperet tortor, qui in funere liberorum lacrimam non mitteret, qui morti non trepidus occurreret: amor enim, ira, cupiditas pericula depoposcerunt.*

Hlavním námětem 76. dopisu je *virtus*, *honestum* a *bonum*. Celý úsek, z něhož je vyňata ukázka obsahující slovo *vulgus*, je míněn jako oslava ctnosti. Čím často pohrdnou i lidé neuvážliví, tím o to spíše pohrdnou moudří, říká Seneka dále (na konci dvacátého paragrafu), a právě tyto věci a okolnosti, kterými je na rozdíl od ctnosti správné pohrdnout, jsou *concupita uulgo et formidata*. *Vulgus* je tedy zmíněn opět jen k popsání jiné hlavní

myšlenky.¹⁰ Gramaticky rozvit není, logicky je však činitelem sloves *concupiscere* a *formidare*, ale ani tento údaj, že *vulgus* po něčem touží a něčeho se bojí, by nevyjevil Senekův postoj, kdybychom nevzali v úvahu další kontext – důležité je, že předmět jeho touhy a obavy mnozí pošlapali a že jejich čin byl správný. A konečně se o *vulgus* dozvíme také něco konkrétního – touží po bohatství, bojí se mučení, je rmoucen smrtí dítek a třese se před smrtí. Co to znamená celkově, se ukáže po výkladu ukázky [6].

Výslovně se zde [3] tedy o *vulgus* píše jen o málo více než v předchozím uvedeném příkladu [2], při práci s celým kontextem je však už údajů možné získat větší množství, a opět je zjevné, že je *vulgus* vnímán záporně, ačkoli ho Seneka přímo netepe.

I následující místo se v mnohém podobá místům předcházejícím ([2] a [3]):

[4] 98,12 *Dic tibi: ex istis, quae terribilia uidentur, nihil est inuictum. Singula uicere iam multi: ignem Mucius, crucem Regulus, uenenum Socrates, exilium Rutilius, mortem ferro adactam Cato: et nos uincamus aliquid. 13 Rursus ista, quae ut speciosa et felicia trahunt uulgum, a multis et saepe contempta sunt. Fabricius diuitias imperator reiecit, censor notauit:*

V tomto úseku se Seneka snaží ukázat, že na nás vnější okolnosti nemají a nemusí mít vliv, a za tím účelem předkládá řadu příkladů mužů, kteří takto nad něčím – ať už lákavým, či nepříjemným – zvítězili. *Vulgus* zde znovu nemá úlohu hlavní, pozornost je mu věnována pouze proto, aby čtenář lépe pochopil, čím oni úctyhodní lidé pohrdli. Různé jednotlivé „vnější“ věci z následujících exempel jsou prostřednictvím věty, v níž *vulgus* vystupuje (*quae ut speciosa et felicia trahunt uulgum*), vystiženy obecně.

Stejně jako na předchozích dvou uvedených místech ([2] a [3]) tedy i zde *vulgus* vystupuje jen v podružné myšlence, avšak výslovně se o něm podává údajů více – je něčím vlečen či přitahován, neboť je to jakoby krásné a šťastné. Neopominutelnou úlohu zde hraje spojka *ut* (*jakoby*) – *vulgus* totiž není ovlivňován tím, co je krásné a šťastné skutečně, nýbrž tím, co tak pouze vypadá. Už sám tento poznatek, že je *vulgus* ovlivňován něčím zdánlivým, je nepříznivý, další věta však lidem *vulgus* ještě přihorší – z údaje, že věcmi, které *vulgus* přitahují, mnozí často pohrdli, vyplývá, že právě pohrdnutí je zde správnou odpovědí. Jinými

¹⁰ B. Ryba zde *vulgo* dokonce zřejmě chápal příslovečně: *co bývá obecně spojeno s tužbou anebo se strachem*. H. Noblot v *Les Belles Lettres* však překládá jako podstatné jméno: *ce que convoite et ce que redoute le vulgaire*.

slovy si u nás filosofů věci a postavení, jichž si *vulgus* váží, vyslouží pouze pohrdání. Že je zde *vulgus* ke jmenovaným příkladným mužům protikladem, je už z výše napsaného zřejmé.

Než postoupím k dalším příkladům, u nichž bude Senekův postoj vidět o poznání zřetelněji, sluší se podotknout, že většinou je výraz *vulgus* do textu zapojen mnohem podobněji předchozím třem předloženým místům ([2], [3] a [4]) než těm, která následují, to znamená, že většinou vystupuje v myšlence vedlejší, která rozvíjí jinou hlavní (viz úvod 2.1). Jako vzorek obvyklého použití je tedy třeba brát právě příklady, které byly uvedeny dosud, přestože dále probíraná místa o *vulgus* poskytnou údajů více.

2.3 Projevy hodnocené stoicismem záporně

Následující oddíl je z dopisu 81., jehož hlavní náplní je rozjímání o vděčnosti:

[5] 81,27 *Nemo autem esse gratus potest, nisi contempsit ista, propter quae uulgus insanit: si referre uis gratiam, et in exilium eundum est et effundendus sanguis et suscipienda egestas et ipsa innocentia saepe maculanda indignisque obicienda rumoribus. Non paruo sibi constat homo gratus.*

Jak syntakticky, tak myšlenkově je toto užití slova *vulgus* znovu podobné předcházejícímu [4]. Výraz *vulgus* stojí totiž opět v krátké vedlejší větě a není svázán s jiným větným členem než s přísudkem. Ačkoli celky, z nichž jsou citované úseky vyňaty, mluví každý o něčem jiném (první [4] radí, jak se nenechat určovat okolnostmi, zatímco druhý [5] řeší, kdo může být vděčný), oba uvedené úryvky si jsou obsahově podobné natolik, že vedlejší věty jako by bylo lze zaměnit (*quae ut speciosa et felicia trahunt uulgum* \approx *propter quae uulgus insanit*). V obou případech stojí za pozornost užití stejného slovesa v řídicí větě (*contemnere*).

Přes výše popsané shodné úkazy je v tomto úseku [5] jedna odlišnost, která je sama o sobě dosti vypovídající. Jde o sloveso: *insanit*. Ani předchozí *trahunt* (*vulgum*) sice není bez záporného zabarvení, ale v porovnání s *insanit* je o poznání mírnější. Pro plné pochopení opovržení, které se v použití tohoto slova skrývá, je nutné nezapomenout, že se jedná o spis stoické filosofie, jehož hlavním úkolem je „hledání postupných cest k *neochvějně* individuální duševní vyrovnanosti“,¹¹ a že jakékoli šílení je proto něčím naprosto zavrženímhodným.

¹¹ Ryba (1969: 275), kurziva přidána.

2.4 *Vulgus* se mýlí

[6] 8,3 *Rectum iter, quod sero cognoui et lassus errando, aliis monstro. Clamo: «Vitate, quaecumque uulgo placent, quae casus adtribuit: ad omne fortuitum bonum suspiciosi pauidique subsistite. Et fera et piscis spe aliqua oblectante decipitur. Munera ista fortunae putatis? Insidiae sunt.*

Lidem, které Seneka označuje jako *vulgus*, se něco líbí, avšak přímo předmět obliby pojmenován není. Co jím je, vyplývá z přistavené druhé vedlejší věty (*quae casus adtribuit*) i věty následující (*ad omne fortuitum bonum suspiciosi pauidique subsistite*), *vulgus* má tedy zálibu ve věcech, které udílí náhoda, v každém nahodilém dobru. Vztah lidí *vulgus* ke štěstěně, která za těmito náhodnými událostmi stojí a na konci citované ukázky je i pojmenována, v dosud uvedených místech sice výslovně zmíněn nebyl, ale překvapivý není, neboť v předchozích dvou případech ([4] a [5]) se píše, čím je *vulgus* vlečen a po čem šílí, což jakožto věci či události vně člověka bývají dle Senekova pojetí právě projevy *Fortuny*. Z takového pohledu i tento text vyjadřuje myšlenky podobné již výše uvedeným místům. Nové poznatky lze vytěžit z formální stránky souvětí, o níž však bude řeč až téměř na konci této kapitoly,¹² a z kontextu, který po větě obsahující slovo *vulgus* následuje. Ten bude rozebrán hned.

Zaznamenali jsme Senekovo vybídnutí, že je třeba vyhýbat se všemu, co se líbí lidem *vulgus* (*Vitate, quaecumque uulgo placent*). Proč vlastně ale? Seneka místo toho, aby předložil pro vybídnutí důvod, nabízí příklad: I šelmu či rybu lze chytit (*decipitur*), když se jí předloží něco lákavého (doslovněji *příjemná naděje*). Hlavní význam slova *decipere* je však jiný – *klamat*, *šálit* či *podvádět*. A stejně jako se klame zvěř, klame se i *vulgus*. Domnívá se, že to, co se mu líbí, jsou štěstěny dary (*munera*), jenomže ve skutečnosti jde o nástrahy (*insidiae*).

Vulgus se mýlí. Tato jeho vlastnost se v *Epistulae* vyskytuje opakovaně, rozhodně nejde o nic nahodilého: Z 21 výskytů slova je omyl lidí *vulgus* obsažen na 13 místech v míře vyšší (tedy v 62 % případů), na 3 místech v míře nižší či sporné (tedy ve 14 %) a pouze v 5 případech, tedy v necelé čtvrtině (24 %), není o omylu zmínka.¹³

¹² V podkapitole 2.6.3.

¹³ Seneka zcela výslovně ani na jednom místě nepíše: „*Vulgus* se mýlí, má mylný názor, je zmýlený atp.“ Avšak z údajů, které jsou o *vulgus* v textu podány, jeho omyl vyplývá, jako např. právě v ukázce [6]. Místa, na kterých

Za doklad tohoto tvrzení mohou posloužit i výše uvedená místa. V příkladě [2] má filosofův žák od názorů lidí *vulgus* získat odstup (*ab opinionibus vulgi secede paulisper*) a současně smýšlet jako velký muž a usilovat o ctnost. Dává-li Seneka ve smýšlení za příklad velkého muže, ten bude jistě smýšlet správně a nebude se ve svých názorech dopouštět chyb. Stejně tak je prostá omylů i ctnost, ke které Seneka nabádá v poslední části svého pokynu. Není jiný důvod, proč by měl filosofův žák opustit názory, které má *vulgus*, než ten, že jde o názory špatné, což znamená mylné. Jako protiklad k nim a náhrada za ně je představeno smýšlení někoho příkladného, tedy smýšlení nemýlící se, a ctnost, která je také prostá omylů.

Přestože se podle mého názoru o omylu lidí *vulgus* mluví i zde [2], zařadil jsem tento příklad do skupinky tří výskytů nižší míry podléhání omylu (viz rozdělení v předminulém odstavci a poznámku 13), protože omyl zde vidět zcela zřetelně přece jen není.

Ve dvacátém paragrafu 76. listu [3] autor píše, že to, po čem *vulgus* touží a čeho se obává, mnozí pošlapali. Protože je tento počin dáván za příklad, je jasné, že touhy a obavy lidí *vulgus* jsou zavrhovatelé a marné. A v takovém případě tyto touhy a obavy vycházejí z nesprávných pohnutek, v nichž se *vulgus* mylí, neboť považuje něco marného – bezvýznamného – za důležité.

Ve čtvrtém a pátém příkladě ([4] a [5]), v nichž se nacházejí jakoby navzájem zaměnitelné přívlastkové věty, je stav obdobný jako v případě předcházejícím [3] – *vulgus* je něčím vlečen a po něčem šílí, čehož musí být příčinou opět nedostatek správného vhledu. Kdyby totiž nahlédl, že jsou ony věci bezvýznamné, vléci by se jimi nenechal a nešílel by po nich. Nedostatek vhledu správného se rovná vhledu špatnému, tzn. klamnému.

Při rozhodování o tom, co je pravdivé a co nepravdivé, tj. v otázce kritéria pravdy,¹⁴ mohli pozdější stoici vycházet už z pojetí Zenónova, z něhož zjednodušeně řečeno plyne, že pouze mudrc vždy pozná, co jak je, a nebude se mýlit.¹⁵ Toto tvrzení ukazuje, že Senekovo odmítání postojů a názorů ostatních lidí není v rámci stoické filosofie ničím novým. Zajímavé však je, že se tato vlastnost vyskytuje u lidí označených jménem *vulgus* velmi často – celkem ve třech čtvrtinách případů.

se o omylu takto mluví zcela jistě nebo dosti pravděpodobně, označují onou „vyšší“ mírou podléhání omylu, místa, kde je to sporné, mírou „nižší“. Srv. tabulky v příloze.

¹⁴ Srv. např. Rist (1998: 143–161)

¹⁵ Tamtéž, s. 151

2.5 Povrchnost

Dalším rysem, který je s touto omylností úzce spjat, je povrchnost. Většinou je vidět tam, kde se *vulgus* i mýlí, protože mylný názor po povrchním úsudku přirozeně následuje. Z dosud probraných ukázek je to očividné zvláště ve čtvrté (*quae ut speciosa et felicia trahunt uulgum*; [4]). Ještě zřetelněji lze povrchnost shledat ve dvacátém třetím dopise:

[7] 23,5 *Leuium metallorum fructus in summo est: illa opulentissima sunt, quorum in alto latet uena adsidue plenius responsura fodienti. Haec, quibus delectatur uulgus, tenuem habent ac perfusoriam uoluptatem, et quodcumque inuecticium gaudium est, fundamento caret: hoc, de quo loquor, ad quod te conor perducere, solidum est et quod plus pateat introrsus. 6 Fac, oro te, Lucili carissime, quod unum potest praestare felicem: dissice et conculca ista, quae extrinsecus splendent, quae tibi promittuntur ab alio uel ex alio: ad uerum bonum specta et de tuo gaude.*

Že se zde řeší otázka povrchnosti, je vidět z přirovnání k těžbě kovů (cenné kovy bývají nikoli na povrchu, nýbrž hluboko) i z použitých slov *perfusoriam* (povrchní), *fundamento* (základ – to, co není jen na povrchu), *introrsus* (dovnitř), *extrinsecus* (zvenčí).

Přestože je omylnost a o něco méně povrchnost s *vulgus* tolik spjata, vnímá čtenář Senekův záporný postoj k *vulgus* především z něčeho jiného. Aby se ukázalo z čeho, bude uveden úsek, na kterém to bude zjevné, avšak předtím je vhodné vysvětlit, jak byl vlastně Senekův záporný postoj k *vulgus* chápán a rozebírán.

2.6 Hlavní zdroje záporného vnímání slova *vulgus*

Jak je uvedeno na začátku této kapitoly, vystupuje slovo *vulgus* v *Epistulae* většinou ve vedlejší úloze, což také znamená, že se jeho záporné vlastnosti výslovně nepopisují. Proto prostředek, kterým je ve čtenáři záporné vnímání slova *vulgus* vyvoláváno, není vidět na první pohled. A ještě před odhalením tohoto prostředku je nutné popsat, jak byla míra záporných konotací u každého probíraného místa hodnocena.

2.6.1 Hodnocení jednotlivých výskytů

Při tomto hodnocení bylo pro každý výskyt použito bodování od 0 do 3 – stupeň 0 znamená nepřítomnost záporných konotací, stupeň 1 znamená míru záporného působení nejmenší, stupeň 2 vyšší a stupeň 3 nejvyšší. V mezních případech bylo použito mezistupňů –

1,5 a 2,5. Výsledky byly následující: Nulové ohodnocení nezískalo použití žádné – zcela nezáporně nepůsobí ani jedno. Na prvním stupni se umístila značná většina – téměř tři čtvrtě výskytů (15 z 21). Na stupních 1,5 a 2 se umístilo po 2 výskytech, na stupni 2,5 pouze 1 a stupněm nejvyšším – 3 – byl ohodnocen také pouze 1 výskyt, kterým je již krátce zmíněné jediné použití z hlediska sociologického [1]. Stručně řečeno působí záporně ve vyšší míře pouze 6 výskytů, ostatních 15 působí nevýrazněji.¹⁶

Po takovémto zjištění je třeba odhalit, čím je proměnlivost míry záporných konotací na jednotlivých místech způsobována. Předně nutno poznamenat, že takovýto rozbor není a nemůže být exaktní, neboť Seneka se žádným podobným umělým stupňováním rozhodně neřídil, natož aby ho vyjadřoval v textu. Současně však na čtenáře různá místa různě záporně působí, což být něčím způsobeno musí.

2.6.2 Spojení se slovy majícími záporné konotace

Na konci podkapitoly 2.5 bylo vysloveno tvrzení, že čtenář vnímá *vulgus* záporně především z jiných příčin než proto, že tímto slovem Seneka často označuje lidi mýlící se. Dokladem tohoto tvrzení je následující úsek, který je dle výše popsaného ohodnocení vnímán jako druhý nejzápornější, přičemž se v něm však na omyl nijak nenaráží:

[8] 44,1 *Iterum tu mihi te pusillum facis et dicis malignius tecum egisse naturam prius, deinde fortunam, cum possis eximere te uulgo et ad felicitatem hominum maximam emergere.*

Z přípustkové věty *cum possis...* je vidět, že vyprostí-li se člověk z *vulgus*, má velice blízko k nejvyššímu lidskému štěstí. Ukazuje se tedy, že *vulgus* tohoto nejvyššího štěstí nedosahuje, což po výkladu výše uvedených míst není překvapivé. Čtenářovu pozornost zde upoutá Senekův vzletný jazyk, zvláště aliterací spojené a podobně znějící infinitivy – *eximere* a *emergere*, které vyjadřují úsilí se z něčeho vymanit a něčemu uniknout.

Vychází najevo, že záporně je *vulgus* vnímán z části právě kvůli svému spojení s takovými výraznými slovy, která buď záporné konotace mají rovnou, nebo si je čtenář s takovými slovy teprve sám propojí jako v tomto případě: je-li třeba se z něčeho vymanit, pak vždy pouze z něčeho nepříjemného či nebezpečného.

Jinými takovými slovy, která se s výrazem *vulgus* váží a která mají záporné konotace či jsou se slovy záporných konotací spojena, jsou například *insanit* [5], *vitae* [16] –

¹⁶ Srv. tabulky v příloze.

Vitate, quaecumque uulgo placent) nebo (*a vulgo*) *tuti* (14,9; snaha o to být před něčím v bezpečí značí, že je to nebezpečné) a pak zvláště projevy, které jsou záporné z pohledu stoicismu, mají-li za předmět věci povrchní: *concupita* [3], *delectatur* [7] či *inhiat* (72,7), což se ukázalo už v podkapitole 2.3.

2.6.3 Záporné vnímání slova *vulgus* zesíleno pomocí komunikační funkce

Kromě prostého spojení se slovem majícím záporné konotace má záporné vnímání tohoto slova ještě jednu příčinu. Celý soubor dopisů má za cíl čtenáře vést, nejen mu něco nového oznamovat – čtenář je v průběhu celé jeho četby k něčemu vyzýván. M. Fuhrmann uvádí, že styl Senekovy prózy lze dělit na tři druhy: na argumentační partie, na vyprávění a na patetické líčení.¹⁷ Ať jde ale o druh kterýkoli, pokládáme-li za komunikační situaci celý soubor dopisů, je komunikační funkce mnoha úseků výzvoová či varování, i kdyby se v daném úseku zrovna výslovný rozkaz nevyskytl. Přesto však ty věty, kde se pobídnutí objeví přímo, působí naléhavěji.

Sledoval jsem, kolikrát je slovo *vulgus* použito právě v takové výslovné pobídce. Případy lze opět rozdělit na několik skupin – takovou, kde je pobídka vyjádřena přímo slovesným tvarem (zvláště rozkazovacím způsobem, konjunktivem a gerundivem), dále takovou, kde sice slovesným tvarem vyjádřena není, ale přesto komunikační funkce výpovědi výzvoová je, a nakonec na místa, která jako pobídky sama myšlena nejsou, neboli je jejich komunikační funkce jiná.

Ve výslovné pobídce je slovo *vulgus* použito 6krát (ve 29 %), do druhé skupiny spadají 3 výskyty (14 %) a ve větě, která sama o sobě k ničemu nevybízí, se výraz vyskytuje 12krát (v 57 %). Celkově se tedy v pobídce nachází 43 % použití zkoumaného slova, což je poměrně vysoké číslo.

Toto zjištění je při zkoumání záporného vnímání výrazu *vulgus* důležité, neboť pobídka, výzva či rozkaz ve čtenáři dojem z obsahu věty umocní. Je-li tedy slovo *vulgus* vnímáno záporně samo o sobě, při užití v rozkazu zapůsobí na osloveného člověka ještě silněji. Jako příklad poslouží ukázka [6]. Pokud by Seneka mluvil kupříkladu o sobě samém (*Vito, quaecumque uulgo placent*), čtenář by obsah zaznamenal jako pouhé oznámení, jak jedná pisatel. Rozkaz *Vitate, quaecumque uulgo placent* ale čtenář vztáhne na sebe, a tudíž se mu přiblíží i záporný postoj k *vulgus*. (I kdyby ho sám nepřijal, musí se s tím, že ho Seneka

¹⁷ M. Fuhrmann (2002: 116)

předpokládá, osobně vypořádat.) Je-li tedy *vulgus* vnímán záporně, jeho zmínění v rozkazu tento dojem zesiluje.

2.7 Výčet slovních spojení, v nichž se *vulgus* vyskytuje

Před shrnutím poznatků zjištěných v této kapitole je vhodné uvést ještě výčet slov a spojení, s nimiž je výraz *vulgus* syntakticky spjat: (*vulgo*) *placent*, (*vulgus*) *appellat*, *existimat*, *inhiat*, *optat*, *insanit*, *concupita (vulgo) et formidata*; *secundis vocibus (vulgi)*, (*vulgi*) *sententiā*, *ab opinionibus (vulgi)*, *ex constitutione (vulgi)*, *admiratio est (vulgo)*, *trahunt (vulgum)*, (*vulgo*) *bona pro magnis sunt*. Všechna tato slova lze přiřadit buď k projevům usuzování (v případě *vulgus* mylného), nebo do skupiny projevů, které ze stoického hlediska bývají nevhodné.

2.8 Shrnutí

Slovo *vulgus* není v *Epistulae morales* bez záporných konotací použito ani jednou. Tyto záporné konotace jsou vyvolávány jednoduchým spojením slova se záporně vnímanými výrazy (např. *vulgus insanit*) a dojem z nich je zesílen použitím slova ve výpovědi s komunikační funkcí výzvovou či varování (např. *Vitate, quaecumque vulgo placent*). Nejčastějším rysem, který se u *vulgus* vyskytuje, je podléhání omylu, k němuž se druzí povrchnost.

3 Populus

3.1 Úvod, polysémie slova *populus*

Slovo *populus* je v *Epistulae morales* použito 78krát. V tomto počtu jsou zahrnuty i tvary množného čísla a použití ve smyslu státoprávním,¹⁸ kterými se tato práce nezabývá a na rozdíl od *vulgus* je nebude zahrnovat ani do statistik.¹⁹ Po odečtení těchto případů zůstává 56 výskytů, což je stále podstatně více než u *vulgus* (21).

Vzhledem k vyšší míře polysémie než u *vulgus* je užitečné zde uvést všechna jednotlivá významová užití slova *populus* tak, jak je uvádí latinsko-anglický slovník Oxford Latin Dictionary a latinsko-český slovník Pražákův, Novotného a Sedláčkův.

Heslo *populus* v Oxford Latin Dictionary:²⁰

1 A human community, people, nation **b** (pl.) the peoples of the world
c (transf., of other creatures) **d** the members of one or other of the sexes
e the members (of a society or sim.)

2 The people (as transcending the individuals composing it), the State
b (at Rome) the whole people (exercising legislative and judicial power); (in other cities) **c** (excluding the *plebs*)

3 The general public, populace, multitude **b** the common people (dist. from the upper classes), the ‘masses’

4 A number of people, multitude, crowd **b** a following

Heslo ve slovníku Pražákově, Novotného a Sedláčkově:²¹

1 vůb. množství lidí, lid, lidé **a** zejm. **α** obecnost **β** obyvatelé, obyvatelstvo, občanstvo **γ** básn. lidstvo **b** (nižší) lid, dav **c** meton. **α** veřejnost, ulice **β** kraj, dědina, župa **d** metaf. zástup, dav

2 spec. sm. polit. občanstvo jednoho státu, národ jako státoprávní prvek
a v monarchii význam. poddaní **b** spec. v Římě **α** za nejstarších dob *p.* jakožto branný lid =

¹⁸ Množné číslo *populi* se ve sbírce vyskytuje 10krát, slovní spojení *populus Romanus* 3krát a *populus* v tomtéž (státoprávním) významu 9krát.

¹⁹ Důvodem nezahrnování do statistik je, že *populus Romanus/populi* se od *populus* ve významu obvyklém významově příliš liší.

²⁰ Oxford Latin Dictionary, s. v. *populus*

²¹ Pražák, Novotný, Sedláček, s. v. *populus*

patricii, v arch. formulích **β** pozd. *p.* se uvádí ob. vedle senátu na označenou svrchovanosti vlády: *senatus populusque Romanus*.

Místa, která v této kapitole budou zvláště zajímavá, budou taková, na nichž má slovo *populus* význam, který je uveden v Oxford Latin Dictionary pod body 1e, 3, 4a a v latinsko-českém slovníku pod bodem 1, zvláště 1b, 1cα, 1d. Ze slovníkového hesla (zvláště v latinsko-českém slovníku 1a, 1cβ) je vidět, že někdy slovo *populus* označuje zcela určitou skupinu lidí,²² což je při sledování záporných konotací slova nutné mít na paměti, jak se ukáže v podkapitolách 3.3 a 3.4.

3.2 *Populus* označuje určitou skupinu lidí

K označení určité skupiny je slovo použito 23krát (41 %), obecně je použito 29krát (52 %) a hraniční, sporné případy jsou 4 (7 %). Aby bylo jasné, co je oním označováním určité skupiny lidí přesně míněno a také o které skupiny se přesně jedná, bude vhodné zde uvést několik ukázek:

[9] 38,1 *Merito exigis, ut hoc inter nos epistularum commercium frequentemus. Plurimum proficit sermo, quia minutatim inrepiit animo: disputationes praeparatae et effusae audiente populo plus habent strepitus, minus familiaritatis. Philosophia bonum consilium est: consilium nemo clare dat.*

Jelikož zde *populus* poslouchá rozpravy, je zřejmé, že jsou jím označeni filosofovi posluchači. V takovémto významu (posluchačstvo) je slovo *populus* použito 8krát a pravděpodobně jde o posluchače ještě ve 3 dalších případech, celkem tedy 11krát.

[10] 79,17 *Nulla uirtus latet, et latuisse non ipsius est damnum: ueniet qui conditam et saeculi sui malignitate compressam dies publicet. Paucis natus est, qui populum aetatis suae cogitat. Multa annorum milia, multa populorum superuenient: ad illa respice.*

Podle tohoto oddílku si filosof nemá myslet, že se stane známý pouze svým současníkům (zde *populus*), nýbrž i převeliké spoustě lidí, kteří přijdou až po něm. V takto širokém uplatnění nabývá slovo *populus* významu *lidstvo*,²³ v němž je použito celkem na 3 místech.

²² Slovo *vulgus* tento význam nemá.

²³ Tento výklad se vztahuje pouze na slovo *populum*, nikoli na množné číslo *populorum* z následující věty.

Další skupinou, o které se jako o *populus* mluví více než jednou, je obecnstvo:

[11] 76,31 *Nemo ex istis, quos purpuratos uides, felix est, non magis quam ex illis, quibus sceptrum et chlamydem in scaena fabulae adsignant: cum praesente populo lati incesserunt et coturnati, simul exierunt, excalceantur et ad staturam suam redeunt.*

Seneka zde jednu oblast života přirovnává k divadlu a v tomto přirovnání jsou *populus* pojmenováni lidé, před které nastupují herci. Jde tedy o obecnstvo. S takovýmto významem vystupuje *populus* v díle celkem 3krát, ačkoli se od sebe jednotlivé příklady mírně liší: zde jde o obecnstvo divadelní, v druhém případě o obecnstvo při gladiátorských hrách (37,2) a ve třetím případě (97,8) o obecnstvo, které o Floráliích, slavnosti lidového rázu, sledovalo představení v cirku, pantomimu nebo i scény lascivního charakteru.

Ve významu posluchači, lidstvo a obecnstvo se tedy slovo *populus* vyskytuje několikrát. Dále může označovat i jiné určité skupiny, ale vždy pouze s jedním výskytem. V takových případech jde o lid takřka ve významu národ (88,12), o lid shromážděný na fóru (14,13), o pracující lidi v nižším společenském postavení [15] a o velkou, byť omezenou skupinu lidí možná také chápatelnou jako národ (89,20). Poslední takováto určitá skupina lidí je slovem *populus* pojmenována v ukázce [12]. Ještě před jejím uvedením je však účelné popsat, jak Seneka v takovýchto použitích *populus* většinou hodnotí.

3.3 Záporné konotace slova *populus* použitého obecně a pro určitou skupinu

Důsledkem používání slova *populus* pro určitou skupinu lidí je, že v takovýchto případech slovo častěji postrádá záporné konotace, čehož jsou příkladem ukázky [10] a [11], v nichž po záporném postoji k lidstvu či k obecnstvu není stopy. Není tomu ale tak, že by záporné konotace u *populus* označujícího určitou skupinu lidí chyběly všude – o posluchačích se mluví záporně pětkrát (z dvanácti případů) a o obecnstvu dvakrát (ze tří případů). Míra záporných konotací je však v těchto případech nízká, pouze jednou – u *populus* představujícího lidi shromážděné na fóru – je míra záporných konotací vyšší. Slovo *populus* použité k označení určité skupiny má záporné konotace jen ve 35 % případů, zatímco obecně použité slovo *populus* má záporné konotace v 79 % případů.

3.4 *Populus* hodnocený kladně

Pozoruhodné je zvláště to, že třikrát má slovo *populus* označující určitou skupinu dokonce konotace kladné. Protože jsou kladné konotace u slov probíraných v této práci výjimečným úkazem, všechny tři příklady jsou zde uvedeny.

V 52. dopise jsou slovem *populus* ve všech šesti případech nazýváni posluchači. Senekův celkový postoj k nim je v tomto dopise většinou záporný, což bude při rozboru následující ukázky podstatné:

[12] 52,11 *Quanta autem dementia eius est, quem clamores imperitorum hilarem ex auditorio dimittunt? Quid laetaris, quod ab hominibus his laudatus es, quos non potes ipse laudare? Disserebat populo Fabianus, sed audiebatur modeste: erumpebat interdum magnus clamor laudantium, sed quem rerum magnitudo euocauerat, non sonus inoffense ac molliter orationis elapsae.*

Mezi dvěma paragrafy (52,9 a 52,13), v nichž lze použití slova *populus* vnímat spíše záporně, vystupuje náhle *populus*, o kterém se překvapivě uvádí, že Fabianovi naslouchal tak, jak se při filosofově přednášce sluší a patří (*modeste*), a že občasný hlasitý pochvalný křik, jaký Seneka v devátém paragrafu odsuzoval, byl způsoben závažností obsahu, nikoli příjemností řeči. Je jasné, že je zde tedy *populus* ve svém rozumném projevu hodnocen příznivě, avšak už použití spojky *sed* pro uvození popisu tohoto jednání vyjadřuje, že jde o chování u posluchačů neočekávané.²⁴ Úsloví o výjimce potvrzující pravidlo je zde proto vysoce výstižné.

Druhé použití slova *populus* s kladným hodnocením je ještě neobvyklejší, neboť označuje skupinu, o které Seneka obvykle nepíše:

[13] 115,14 *Pecunia, ingens generis humani bonum,
Cui non uoluptas matris aut blandae potest
Par esse prolis, non sacer meritis parens.
Tam dulce si quid Veneris in uultu micat,
Merito illa amores caelitum atque hominum movet.*

15 *Cum hi nouissimi uersus in tragoedia Euripidis pronuntiati essent, totus populus ad eiciendum et actorem et carmen consurrexit uno impetu, donec*

²⁴ Jde o rozdíl mezi „Fabianus rozmlouval s lidmi a ti se přitom chovali slušně.“ (aniž by mluvčí předpokládal, jak se lidé budou chovat) a „Fabianus (sice) rozmlouval s lidmi, ale ti se přitom chovali slušně.“ (kdy mluvčí předpokládal, že se posluchači slušně chovat nebudou).

Euripides in medium ipse prosiliuit petens ut expectarent uiderentque quem admirator auri exitum faceret.

Populus je zde sice znovu tvořen obecnstvem, ale protože se líčí událost v Athénách klasické doby, obecnstvo se zde rovná athénskému lidu. Jedná se tedy o *populus* žijící jinde a jindy než ten, o kterém obvykle mluví Seneka, tedy než o *populus* v Římě 1. stol. po Kr. I v tomto případě by bylo možné vést úvahy v podobném duchu jako u předchozí ukázky [12], zde vycházející z předpokladu, že Seneka athénský lid pravděpodobně přeceňuje, aby se odsudek současných poměrů zdál oprávněnější. A nejen všeobecně současných poměrů, nýbrž i přímo současného *populus*. Pak by tedy výjimka – kladné hodnocení lidí *populus* – potvrzovala pravidlo – záporný postoj k *populus* – i zde.

Třetí případ, kdy má slovo *populus* kladné konotace, pochází z 81. dopisu:

[14] 81,30 *Sed quemadmodum illa credidimus, sic et hoc eidem populo credamus, nihil esse grato animo honestius. Omnes hoc urbes, omnes etiam ex barbaris regionibus gentes conclamabunt: in hoc bonis malisque conueniet.*

V této ukázce názor lidí *populus* vlastně představuje veřejné mínění. Jak se již ukázalo při probírání slova *vulgus* a jak se, byť v nižší míře, ukáže i u *populus* a u *turba*, Seneka pravděpodobně vychází ze starého stoického postoje, že pouze filosof má vždy správný názor, kdežto ostatní lidé se mýlí. Proto je Senekův výrok, že máme lidem *populus* v tomto případě věřit, překvapivý. Je pravda, že *populus* sám zde příliš významnou úlohu nehraje, že Seneka vlastně říká: „Tak tomu věří všichni a také to tak opravdu je,“ ale nečekané vybidnutí *populo credamus* jen tak pominout nelze. Máme-li lidem *populus* důvěřovat, znamená to, že jsou v tomto případě důvěryhodní, což je rys jednoznačně kladný, a jak již bylo řečeno, je o to překvapivější, že vyjadřuje-li se Seneka o míněních ostatních lidí jindy, téměř vždy²⁵ jde o mínění mylná.

Zatímco kladné hodnocení lidí *populus* v předchozích dvou příkladech ([12] a [13]) bylo zpochybněno (viz výše), kladné hodnocení ve třetím uvedeném příkladě [14] podobným způsobem zpochybnit nelze. Pouze je možné namítnout, že zde *populus* nepředstavuje významného činitele, že Senekův výklad se nezaměřuje předně na něj a že obecnou zásadu „lidem *populus* je správné věřit“ by Seneka jistě nepronosl.

²⁵ Další výjimkou je ukázka [18].

I přes tuto námitku a možnost, že oba první příklady ([12] a [13]) pouze jako výjimky potvrzují skutečnost, že *populus* hraje v *Epistulae* obvykle úlohu zápornou, je očividné, že chce-li Seneka zmínit skupinu lidí hodnocenou kladně, mezi slovy *vulgus* a *populus* si vybere to druhé.

3.5 *Populus* hodný politování

Než budou podrobně probrána použití s konotacemi zápornými, stojí za zmínku ještě jeden postoj k *populus*, kterého je možné si v Listech Luciliovi povšimnout.

[15] 60,2 *Quousque poscemus aliquid deos, quasi ita nondum ipsi alere nos possimus? Quamdiu sationibus implebimus magnarum urbium campos? Quamdiu nobis populus metet? Quamdiu unius mensae instrumentum multa nauigia et quidem non ex uno mari subuehent? Taurus paucissimorum iugerum pascuo impletur; una silua elephantis pluribus sufficit: homo et terra et mari pascitur.*

Krátký šedesátý dopis je namířen proti bezuzdnému stolování. Proto je v něm výpad veden proti boháčům, zatímco *populus* vystupuje pouze v pozadí a autorův postoj k němu není vysloven. Vysloveno však je, že *populus* pracuje, aby se zámožní najedli. Pracuje-li takto pro ostatní, může to znamenat, že je využíván, z čehož lze soudit, že si zaslouží politování.²⁶ Ani takovéto hodnocení se u *vulgus* nevyskytlo.

3.6 *Populus* hodnocený záporně

Tímto jsou probrána místa, kde *populus* není hodnocen záporně. Nyní bude následovat výklad míst se zápornými konotacemi, tedy míst, na nichž se užívání slova *populus* bude blížit užívání slova *vulgus*. Ve slovníkových heslech uvedených v podkapitole 3.1 jde zvláště o významy pod body 3, 4a v Oxford Latin Dictionary a o významy pod body 1b, 1c, 1d ve slovníku Pražákové, Novotného a Sedláčkové.

Celkově je slovo *populus* použito se zápornými konotacemi 39krát, což je 69,5 % všech 56 výskytů slova.²⁷ Pro hodnocení míry záporných konotací byl zvolen stejný postup

²⁶ Srv. podkapitolu 5.4, U slova *turba* se totiž rys politováníhodnosti vyskytuje častěji, a tak je v kapitole o *turba* probírán podrobněji.

²⁷ Stále ovšem platí, že užití množného čísla a užití s významem státoprávním zahrnována nejsou.

jako u slova *vulgus*, to znamená řazení do třístupňové²⁸ škály (1–3) s případnými mezistupni. Použití, v nichž je míra záporných konotací velmi nízká nebo sporná, je 9, což se rovná 20,5 % z 39 užití se zápornými konotacemi a 14 % ze všech 56 výskytů. Výskytů ohodnocených stupni 1–1,5 je 17 (43,5 % užití se zápornými konotacemi, 30 % všech užití). Stupněm 2 bylo ohodnoceno 12 míst (31 % užití se zápornými konotacemi, 21,4 % všech užití) a nejvyšším použitým stupněm 2,5 jen 2 místa (5 % užití se zápornými konotacemi, 4 % všech užití). Na stupni 3 se neumístilo ani jedno místo.²⁹

3.7 Jednotlivé záporné rysy slova *populus*

Celé toto množství výskytů, v nichž lze *populus* vnímat záporně, je nutné zkusit utřídit podle toho, co v nich záporné hodnocení způsobuje, a zkoumat, zda zde budou důvody podobné jako u *vulgus*, či zda se *populus* vyznačuje jinými vlastnostmi.

Při porovnávání těchto výsledků se stavem u *vulgus* bude nutné počítat pro *populus* procentuální zastoupení jednotlivých rysů nejen z množství 39 použití se zápornými konotacemi, nýbrž i ze všech 56 užití s konotacemi jakýmkoli. Je totiž možné, že procento počítané ze 39 míst se zápornými konotacemi se stavu u *vulgus* bude podobat, zatímco procento počítané ze všech 56 užití se bude odlišovat více.

3.7.1 Podléhání omylu

Při hledání společných prvků, které by se na hodnocení lidí *populus* podílely na více místech, se ukázalo, že jsou jednotlivá užití rozrůzněnější než u *vulgus*, kde je vzájemným pojítkem jednotlivých míst podléhání omylu a povrchnost. Rozrůzněností rozumím, že je rysů více a že jich na jednom místě bývá několik.³⁰ Tato větší rozmanitost je zřejmě způsobena celkovým vyšším počtem výskytů slova *populus*.

Nejprve prověřím, jakou úlohu hraje u *populus* rys, který byl hlavním záporným projevem lidí *vulgus*, totiž podléhání omylu.

²⁸ Celkově jde o řazení čtyřstupňové (0, 1, 2 a 3), ale stupeň 0 znamená míru záporných konotací nulovou, a užití ohodnocená tímto stupněm byla dostatečně popsána v podkapitolách 3.2–3.5.

²⁹ Srv. tabulky v příloze.

³⁰ Jinak řečeno se na jednom místě o *populus* podává více údajů – např. v ukázce [22] se (1) *populus* chová nesprávně, (2) odrazuje od ctnosti, což je pravděpodobně způsobeno tím, že (3) se mýlí, a protože *populus* odrazuje od filosofova učení, snad by bylo možné v ukázce nalézt i (4) protiklad mezi *populus* a filosofy. Jde o znaky popsané v následujících podkapitolkách. Ukázka [22] posloužila sice za příklad pouze rysu *odrazování od správného jednání*, celkem jsou v ní však přítomny rysy čtyři.

Rozdělení do skupin podle různého stupně omylu proběhlo obdobně jako u *vulgus*.³¹ Výsledky jsou takové, že na 11 místech se mýlka ukazuje ve vyšší míře, na 9 místech v míře nižší a na 19 místech (z těch, kde se vyskytují záporné konotace) v míře nízké nebo žádné. Ze skupiny 39 míst, v nichž má *populus* konotace záporné, to znamená 28 % míst s vyšší mírou omylu, 23 % s nižší mírou omylu a 49 % s nízkou až žádnou.

Při porovnání se stavem u *vulgus*³² vyjde najevo, že u *populus* hraje mýlka úlohu menší, a po spočtení procent nejen ze 39 míst, kde je *populus* se zápornými konotacemi, nýbrž ze všech 56 míst s konotacemi zápornými i nezápornými se rozdíl ještě prohloubí – pak se totiž vyšší míra omylu vyskytuje u *populus* pouze na 19,5 % míst, nižší míra na 16 % míst a nízká až žádná dokonce na 64,5 %, což je stav takřka opačný než u *vulgus*.

K tomuto protikladu navíc přistupuje skutečnost, že jako jediný či hlavní rys se podléhání omylu objevuje na ještě méně místech. Často se totiž tam, kde je možné si omylu všimnout, *populus* vyznačuje i nějakými dalšími rysy (které budou probrány níže), zatímco u *vulgus* takové další podstatné rysy kromě povrchnosti upozorovány nebyly.

I přes tyto rozdílnosti jsou si některá užití slov *populus* a *vulgus*, když se mýlí, velmi podobná:

[16] 94,60 *non est quod inuideas istis, quos magnos felicesque populus uocat, non est quod tibi compositae mentis habitum et sanitatem plausus excutiat, non est quod tibi tranquillitatis tuae fastidium faciat ille sub illis fascibus purpura cultus, non est quod feliciorem eum iudices cui summouetur, quam te quem lictor semita deicit.*

Jestliže filosof těm, které *populus* nazývá velkými a šťastnými, nemá závidět, znamená to, že *populus* ony lidi nazývá šťastnými neoprávněně, a že se *populus* tudíž mýlí. Ve 45. dopise je velice podobně užito slova *vulgus*:

[17] 45,9 *Si utique uis uerborum ambiguitates diducere, hoc nos doce, beatum non eum esse, quem uulgus appellat, ad quem pecunia magna confluit, sed illum, cui bonum omne in animo est...*

Vztažné věty *quos magnos felicesque populus uocat* (94. list, [16]) a *quem uulgus appellat [beatum]* (45. list, [17]) jsou si významově rovnocenné, rozdíl je jen v použitých

³¹ Viz podkapitolu 2.4, poznámku 13.

³² Viz podkapitolu 2.4.

slovech – místo *magno felicesque* Seneka ve 45. dopise používá slovo *beatum* a místo *uocat* slovo *appellat*.³³

Zdánlivě podobné je také jedno místo v devátém dopise, které si pro svou neobvyklost zaslouží, aby zde bylo uvedeno:

[18] 9,8 *Quemadmodum coepit, sic desinet. Parauit amicum aduersum uincola laturum opem: cum primum crepuerit catena, discedet. 9 Hae sunt amicitiae, quas temporarias populus appellat: qui utilitatis causa assumptus est, tamdiu placebit, quamdiu utilis fuerit.*

Je pravda, že zde má slovo *populus* velice podobný úkol jako příslovce *vulgo* („přátelství, kterým lidé říkávají nestálá“ vyjadřuje totéž, co „přátelství, kterým se obyčejně říká nestálá“) a že je tedy jeho úloha pouze formální, avšak protinámítkou může být, že pokud by Seneka *populus* zmínit nechtěl, mohl výraz *vulgo* použít rovnou. A jelikož se tak nerozhodl, slovo *populus* zde svou úlohu má.

Svou stavbou výpověď silně připomíná ukázky [16] a [17]. Naprosto jiný je však smysl výpovědi: zatímco v předchozích dvou ukázkách Seneka názor lidí odmítá (nesouhlasí s ním, protože je mylný), zde [18] ho přijímá jako platný. Podobně k *populus* přistupuje i v ukázce [14].³⁴ Obě místa ([14] a [18]) ukazují rozdíl mezi slovy *populus* a *vulgus*, neboť *vulgus* se ve výpovědi s takovýmto smyslem – že by byl totiž jeho názor přijímán – nikde nenachází.

3.7.2 Povrchnost

S dalším rysem známým již od *vulgus* – s povrchností – se lze u *populus* také setkat. Při srovnání s *vulgus* bude stav opět obdobný – jistá spojitost se mezi podléháním omylu a povrchností vyskytuje, avšak ne na všech místech a také se povrchnost neobjevuje tak často

³³ V 94. dopise *populus* sice nazývá lidi šťastnými kvůli jejich úřední dráze, kdežto *vulgus* ve 45. dopise kvůli penězům, ale myšlenka a hlavně její vyjádření je takřka stejné: *Populus/vulgus* vidí zdánlivé dobro, utvoří si o něm mylný názor (ač tento bod v textu nevysloven) a svůj mylný názor slovně vyjádří.

³⁴ Důvodem, proč byla ukázka [14] uvedena už v podkapitole 3.4 o kladných konotacích, kdežto ukázka [18] byla zařazena teprve sem, je celkové hodnocení lidí *populus* na každém místě. Ač má *populus* správný názor v obou případech, výzva *populo credamus* [14] působí silněji než pouhé *populus appellat* [18] a dále jde v ukázce [14] o zaujetí správného názoru na mravní záležitost (vděčnost), kdežto v ukázce [18] pouze o správné užívání jednoho slova.

jako podléhání omylu. Za jeden názorný příklad povrchnosti lidí *populus* poslouží následující úsek:

[19] 68,4 *Multi aperta transeunt, condita et abstrusa rimantur; furem signata sollicitant. Vile uidetur, quicquid patet: aperta effractarius praeterit. Hos mores habet populus, hos imperitissimus quisque: in secreta intrumpere cupit.*

Populus, který zde vystupuje po boku mnohých (*multi*), zloděje, lupiče a člověka nezkušeného, dá na vnější vzhled, neboť z vnějšku odvozuje hodnotu různých věcí: Co je zapečetěné, bude podle něj velmi hodnotné a naopak to, k čemu má přístup každý, bude jistě bezcenné. Usuzuje-li takto *populus* jen podle vnějšku, znamená to, že je povrchní.

Pozornost si zaslouží také úzké spojení mezi *populus* a *imperitissimus quisque* (všichni naprosto nezkušení lidé). *Populus* je zde těmto nezkušeným lidem postaven naroveň, což podporuje tvrzení, že je zde *populus* povrchní, neboť nezkušenost povrchnímu úsudku napomáhá.

Tímto jsou probrány vlastnosti, které má i *vulgus*, a nyní budou popsány další rysy lidí *populus*, vyskytující se už řidčeji, které u *vulgus* významnou úlohu nehrály.

3.7.3 *Populus* jako protiklad k filosofům

Několikrát je v *Epistulae* možné všimnout si mezi *populus* a filosofem určitého napětí, mnohdy přímo protikladu. Z použití se zápornými konotacemi jde celkem o 13 míst (32,5 %), z čehož je na 7 místech protiklad ostřejší a na 6 slabší. Po rozšíření skupiny zkoumaných míst i o ta, kde má *populus* konotace nezáporné, se počet 13 případů zvýší na 15, což tvoří 27 % (nyní tedy ze všech 56 míst).

[20] 94,52 *Huic quaestioni suum diem dabimus: interim omissis argumentis nonne apparet opus esse nobis aliquo aduocato qui contra populi praecepta praecipiat? 53 Nulla ad aures nostras uox inpune perfertur: nocent qui optant, nocent qui exsecrantur.*

Proti rozlišování tohoto rysu – protikladu k filosofům – lze namítnout, že takový protiklad bude obsažen ve velké většině míst jednoduše proto, že se filosof do *populus* nezahrnuje, a že bude obsažen jistě všude tam, kde se o *populus* vypovídá něco záporného – např. tam, kde se mýlí, bude rozpor vycházet z toho, že mudrc se nemýlí nikdy.³⁵ Částečně je

³⁵ Viz závěr podkapitoly 2.4.

tato námitka oprávněná, avšak do této skupiny byla započítávána pouze taková místa, kde je rozpor přímo vyjádřen, jako např. v této ukázce slovem *contra*: My filosofové potřebujeme naučení protichůdná těm, která dává *populus*.

Pomocí uvedené ukázky je také možné doložit tvrzení, že podléhání omylu není pro *populus* natolik typické jako pro *vulgus*, neboť se na místech, kde podléhání omylu hraje úlohu, často objevuje i jiný rys³⁶ – zde [20] totiž spolu s protikladem mezi *populus* a filosofem vystupuje právě i podléhání omylu: *populus* něčemu učí, ale učí o tom chybně, což je zjevné, protože filosof se proti tomu staví, a důvodem této chybnosti bude, že se *populus* ve svém názoru mýlí.

3.7.4 *Populus* se chová nesprávně

Poněkud nesourodou skupinu tvoří místa, v nichž se *populus* projevuje nějakým určitým špatným chováním přímo pojmenovaným či popsáním. Takových míst je 6, což znamená 15,5 % míst se zápornými konotacemi a 11 % všech míst.³⁷

Čtenář se z těchto míst dozví, že je *populus* opilý a zvrací [21], že je chtivý zlata (115,11), že vlekl Catona do vězení (14,13), že touží násilně se dozvědět tajemství [19], že se o Floráliích obvykle díval na mezihry nahých nevěstek (97,8) a že naslouchá šeptandě, čímž se podílí na jejím šíření (105,6).

Za příklad poslouží místo, kde jsou konotace slova *populus* nejzápornější v celém souboru *Epistulae*:

[21] *18,3 nisi forte his maxime diebus animo imperandum est, ut tunc uoluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit: ... 4 Hoc multo fortius est, ebrio ac uomitante populo siccum ac sobrium esse, illud temperatius, non excerpere se nec insignire, nec misceri omnibus et eadem, sed non eodem modo facere: licet enim sine luxuria agere festum diem.*

Ani v tomto oddílku ukázkové nesprávné chování není jediným rysem – je zde vidět také protiklad filosofa a *populus* (3.7.3).

³⁶ Viz první odstavec podkapitolky 3.7.1.

³⁷ Bylo by možné připočíst ještě 2 místa, kde však špatné chování, ačkoli zmíněno je, není tolik podstatné. Pak by šlo o 20 %, popřípadě o 14 %.

3.7.5 Odrazování od správného jednání

Poslední dva znaky, kterými se *populus* vyznačuje na více místech, tvoří skupiny jen velmi malé – každá obsahuje pouze 4 výskyty, z nichž je znak vždy ve 2 výskytech vidět zřetelněji a ve 2 méně zřetelně. Tento počet – tedy 4 výskyty – tvoří z míst se zápornými konotacemi 10 % a ze všech míst 7 %. Jde o odrazování od správného jednání a protiklad ke ctnosti.

V následujícím souvětí se hovoří o posluchačích (jsou podmětem slova *adficiuntur*), kterých se filosofova řeč (v textu vyjádřena prostřednictvím *illis*, rozumí se *illis, quae audiverunt*) dotkla a kteří se rozhodli se podle ní zachovat. Filozof si však uvědomuje, že takovéto počáteční nadšení ještě není rozhodující, neboť se mu do cesty může postavit překážka:

[22] 108,7 *Adficiuntur illis et sunt quales iubentur, si illa animo forma permaneat, si non impetum insignem protinus populus, honesti dissuasor, excipiat: pauci illam quam conceperant mentem, domum perferre potuerunt.*

Překážkou je zde *populus*, který může horlivé odhodlání posluchačů ztlumit, ještě než dojdou domů, a tak je od správného předsevzetí odradit.

3.7.6 Protiklad ke ctnosti

Ve druhé čtveřici míst se *populus* vyznačuje jistým protikladem ke ctnosti. Na dvou místech je ctnost zmíněna přímo, na druhých dvou nikoli, avšak dotyčné vyjádření je možné pochopit tak, že se o ctnosti mluví.

[23] 29,11 *quis enim placere populo potest, cui placet uirtus? Malis artibus popularis fauor quaeritur: similem te ipse illis facias oportet: non probabunt, nisi agnouerint. Multo autem ad rem magis pertinet, qualis tibi uidearis quam qualis aliis: conciliari nisi turpi ratione amor turpium non potest.*

Rozpor je zcela zřejmý: Líbí se ti ctnost? Pak se nemůžeš líbit lidu. Kromě tohoto přímého rozporu se ctností zde opět hraje úlohu podléhání omylu (srv. s koncem podkapitolky 3.7.3). Jedním ze dvou míst, kde lze tento znak – protiklad ke ctnosti – ještě zaznamenat, avšak bez jejího přímého pojmenování, je předchozí ukázka [22] – rozpor je vyjádřen

v přístavku *honesti dissuasor*. Mezi *virtus* a *honestum* je totiž přímá souvislost, jak Seneka podrobně vykládá v 76. dopise.³⁸

3.8 *Populus* ve větách s komunikační funkcí výzvovou/varování

Poté, co byly rozebrány různé záporné rysy slova *populus* stejným způsobem jako u *vulgus*, byť ve větším rozsahu, je stejně jako u *vulgus* také nutné prozkoumat, jak často je slovo *populus* používáno ve výpovědích s komunikační funkcí výzvovou a varování.

Opět proběhlo rozdělení výskytů do tří skupin, z nichž první obsahuje věty, ve kterých je pobídka vyjádřena přímo prostředky lexikálními či gramatickými, většinou gerundivem a konjunktivem, ve druhé není vyjádřena slovně, přesto však na čtenáře předávané sdělení jako pobídka působí a třetí skupina je tvořena větami, jejichž komunikační funkce je jiná, nejčastěji oznamovací. Ze všech 56 výskytů slova jich do první skupiny patří 6 (11 %), do druhé 12 (21 %) a do třetí 38 (68 %). Slovo *populus* se tedy ve výpovědích s komunikační funkcí výzvovou nevyskytuje tak často jako *vulgus*.³⁹

3.9 Početnost

Početnost je obsažena již v pojmovém jádru významu slova *populus*, ale i rysy tvořící pojmové jádro vystupují v některých užitích výrazněji než jinde. V případě slova *populus* je rys početnosti zvláště významný například tam, kde *populus* stojí vedle jednotlivce. Tak je tomu však v případě Listů Luciliovi na mnoha místech, protože jsou psány alespoň zdánlivě pro jediného příjemce. Proto je nutné hledat buď případy, kde je protiklad zvláště silný, nebo ještě jiné způsoby zvýraznění početnosti. Jedním takovým způsobem je spojení s výrazy upřesňujícími či popisujícími množství. Skoro na všech místech, kde je mezi jedincem a *populus* silný protiklad, lze takový výraz nalézt.

Případů, kde takto rys početnosti u *populus* hraje znatelnější úlohu, je celkem nejméně⁴⁰ 14, což je 25 %. Výrazy, které rys početnosti zdůrazňují, jsou přívlastky: *quantus*, *totus* (2x), *quo maior*, *omnis*; dále přívlastky popisující ne přímo *populus*, nýbrž něco, co lidem *populus* náleží: *multa*, *capax*; dále slovesa: *numerare*, *convenire*; a nakonec také slova, k nimž je *populus* v protikladu: *unus* (4x), *pauci* aj.

³⁸ Viz první odstavec podkapitoly 5.5.

³⁹ Srv. graf č. 5 v podkapitole 7.3.4.

⁴⁰ O důrazu na počet by bylo možné uvažovat na více místech, 14 jich je však výraznějších a nesporných.

3.10 Slovní spojení, v nichž se *populus* vyskytuje

Zatímco u *vulgus* všechna slovní spojení, která o něm něco vypovídala, ukazovala buď jeho omylnost nebo nějaký projev pro stoicismus těžko přijatelný, u *populus* takového pojítka není. Některá spojení sice o jeho popsáních rysech vypovídají, ale ne všechna.⁴¹ Jednou z příčin nepřítomnosti takového pojítka bude jistě vyšší počet výskytů slova *populus*.

Z těchto důvodů není přínosné zde jednotlivá spojení vypisovat jako u *vulgus*.

3.11 Shrnutí

Slovem *populus* je v Senekových Listech Luciliovi často označena zcela určitá skupina lidí (nejčastěji posluchači, lidstvo a obecnost), což má za důsledek, že v takových významech se u *populus* často neobjevují záporné konotace. Třikrát je dokonce *populus* ve svém počínání ohodnocen kladně.

Záporné rysy lidí označených u Seneky slovem *populus* jsou zčásti shodné s rysy lidí označovaných slovem *vulgus* – i *populus* totiž podléhá omylu a je povrchní – přistupují k nim ale rysy další, v následujícím výčtu uspořádané podle četnosti: *Populus* může být chápán jako protiklad filosofů, projevuje se nesprávným chováním různého druhu, brání ostatním v náležitém jednání a protiví se ctnosti. Při popisu zastoupení těchto rysů je možné hovořit o jisté rozrůzněnosti v tom smyslu, že je záporných rysů více než u *vulgus* a že se jich často vyskytuje několik společně.

Protože slovo *populus* není ve výpovědích s komunikační funkcí výzovou či varování používáno příliš často, tato komunikační funkce není pro zvýraznění záporných konotací tak významným prostředkem jako u *vulgus*.

Několikrát je lexikálními prostředky zvýrazněn hlavní rys pojmového jádra slova *populus*, totiž početnost.

⁴¹ Vypovídají např. tato spojení: *Populo auctore* (44,6) – jelikož se z kontextu rozumí *auctore malo*, údaj, že je *populus* špatným rádcem, vypovídá o tom, že se mýlí (tedy o rysy z bodu 3.7.1 – podléhání omylu); *populus impellit* (41,9) – podněcuje totiž k něčemu škodlivému (což je ukázkou rysy z bodu 3.7.5 – odrazování od správného jednání); *ebrio ac vomitante populo* [21] – chová se špatně (bod 3.7.4).

4 *Multitudo*

4.1 Úvod

Slova *multitudo* Seneka v *Epistulae* užívá v porovnání se slovy *vulgus, populus* a *turba* mnohem méně. Celkem jde pouze o 5 případů, z nich se ovšem na lidi vztahují pouze 2.⁴² V obou dvou hraje *multitudo* úlohu zápornou, avšak jen stěží lze z tak nízkého počtu výskytů vyvozovat o lidech označených tímto slovem závěry, které by měly mít obecnou platnost.

Zatímco slovy *vulgus, populus* či *turba* Seneka skupiny lidí, ke kterým musí zaujmout nějaký vztah, opakovaně označoval, slovo *multitudo* si k takovému záměru zjevně nevybral. Důvod, proč ho Seneka o lidech přece 2krát použil, se pokusí nalézt rozbor obou míst.

4.2 Variace

[24] 7,6 *Subducendus populo est tener animus et parum tenax recti: facile transitur ad plures. Socrati et Catoni et Laelio excutere morem suum dissimilis multitudo potuisset: adeo nemo nostrum, qui cum maxime concinnamus ingenium, ferre impetum uitiorum tam magno comitatu uenientium potest.*

O *multitudo* se výslovně říká, že se od různých mudrců liší (*dissimilis*) a dokonce by se mohlo stát, že zatřese i jejich mravy (*excutere morem suum*). Tyto dva rysy byly zaznamenány už v kapitole o *populus*, kde se nazývaly protiklad k filosofům (3.7.3) a odrazování od správného jednání (3.7.5). Nejde však o podobnost pouze s *populus* – ukáže se, že i *turba* může mít na filosofa špatný vliv (5.6.2).

Podstatnější než tyto jednotlivosti však je, že se jedná o dopis sedmý, který je celý zaměřen na vztah k ostatním lidem. Tento námět vyjadřuje hned první věta dopisu: *Quid tibi uitandum praecipue existimem, quaeris: turbam.* (7,1) Proto se v něm vyskytuje pro označení lidí vícero výrazů, totiž *turba* (7,1), *multi* (7,2), *populus* (7,2), *homines* (7,3; 2x), *populus* (7,6), *plures* (7,6), *multitudo* (7,6), *homines* (7,8), *populus* (7,9), *populus* (7,10),

⁴² Lidi označuje slovo ještě v jednom případě (29,9), celkem tedy třikrát, nejde v něm však o lidi, o které se jedná v této práci, nýbrž o množství útočníků.

multi (7,11), *plures* (7,12) a *multi* (7,12; 2x).⁴³ Tento seznam je zde uveden, aby bylo zřejmé, že důvodem, který Seneka k zařazení tak zřídka užívaného slova měl, je dost možná variace.

4.3 Pojmový rys množství

[25] 10,1 *Sic est, non muto sententiam: fuge multitudinem, fuge paucitatem, fuge etiam unum. Non habeo, cum quo te communicatum uelim. Et uide, quod iudicium meum habeas: audeo te tibi credere.*

Prostřednictvím pobídky je zde výslovně podáván údaj, že je před *multitudo* třeba prchat, což je ovšem velmi obecný údaj a podobně se Seneka vyjadřuje i o ostatních skupinách lidí – o *turba* viz např. začátek sedmého dopisu uvedený v minulém odstavci. Navíc zde Seneka právě na pobídku ze sedmého dopisu (7,1) navazuje. Proto ani na tomto místě nejde o údaj, který by byl význačný obzvláště pro *multitudo*.

Důvod, proč Seneka před výrazy *vulgus*, *populus* či *turba* upřednostnil slovo *multitudo* v tomto případě, je také nasnadě. Svým základním významem, významem množství, zde slovo s následujícími výrazy tvoří stupňování *mnozí* – *málokterí* – *jedinec*, které je mnohem působivější, než kdyby Seneka použil slova *populus* či *turba*, která mohou vysoký počet zdůrazňovat také.⁴⁴

4.4 *Multitudo* věcí a *multitudo* lidí v jiném významu

V ostatních třech případech použití slova *multitudo* jsou jím jednou označeny knihy (*librorum multitudo* – 2,3), podruhé jde o množství výroků různých filosofů (doslova však o množství stejných věcí – *rerum aequalium* – 33,4) a v posledním případě jde o *multitudo*, jež člověku může ukládat o život (29,9), tedy o množství útočníků. Protože v tomto případě (29,9) vedle slova *multitudo* vystupuje slovo *singuli*, jedná se o případ podobný ukázce [25], kde byla důvodem volby slova *multitudo* pravděpodobně snaha o zvýraznění stupňování; zde (29,9) jde o zvýraznění protikladu.

4.5 Shrnutí

Slovo *multitudo* Seneka používá jen velmi vzácně. V obou směrodatných případech ([24] a [25]) jsou přítomny konotace záporné. Seneka tento výraz pravděpodobně nevolí

⁴³ Do tohoto dlouhého výčtu nejsou započítána označení dílčích skupin lidí vystupujících v dopise (*interfectores* apod.).

⁴⁴Viz podkapitoly 3.9 a 5.8.2.

proto, že by jím chtěl označit jinou skupinu lidí než výrazy *vulgus*, *populus* či *turba* nebo že by jím chtěl označit lidi jiných vlastností, než mají *vulgus*, *populus* či *turba*, nýbrž kvůli variaci nebo aby hlavním pojmovým rysem slova (množství) zvýraznil vysoký počet dotyčné skupiny lidí.

5 Turba

5.1 Úvod

Slovo *turba* se v *Epistulae morales* vyskytuje 53krát. Protože je však jeden výskyt⁴⁵ přesným zopakováním předchozího, aniž by z něho plynuly nové údaje, bude vhodnější v práci počítat s 52 výskyty. Tento počet se ještě zmenší, neboť 7krát je slovo *turba* použito pro skupinu něčeho neživého⁴⁶ a 1krát pro zvěř (*ferarum*). Jelikož jsou předmětem této bakalářské práce různá označení lidí a v těchto 8 případech o lidi nejde, za výchozí počet zde bude bráno 44 míst. Případů, kdy se v díle vyskytuje *turba* ve zkoumaném významu, je tedy o 23 více než pro *vulgus* (21 užití) a o 12 méně než pro *populus* (56 užití).

Protože je výraz *turba* značně polysémický, je stejně jako u *populus* vhodné uvést slovníková hesla. Heslo *turba* v Oxford Latin Dictionary:⁴⁷

1 Disorder, confusion, commotion, turmoil **b** (spec.) civil disorder, riot or sim. **c** commotion or upheaval of natural forces, etc. **d** (colloq.) a disturbed situation, rumpus, ‘to-do’ (often pl.)

2 A dense or disorderly mass of people, crowd, throng **b** (of animals, etc.) **c** (of things, materials or otherwise)

3 A crowd of followers, attendants, etc., entourage or sim.

4 A large number of people considered *en masse*, a host, multitude; (also of things)

5 A (large) group of people having common interests or characteristics, a company, set **b** (Applied to a set of offspring, relatives, friends, or sim.) **c** (applied to the inhabitants or occupants of a place)

6 (contempt.) The general body of people, the masses

⁴⁵ 25,6–7. Situace je poněkud složitá: Slovo se v těchto dvou paragrafech nachází celkem 3x. Nejpřesnější označení by bylo pro první případ „25,6“, pro druhý „25,7a“ a pro třetí „25,7b“. Případ 25,6 je citátem Epikúra. Případ 25,7a je jeho zopakováním. Případ 25,7b na citát sice navazuje, již jde však o jiné vyjádření i o jinou myšlenku. V práci se tedy nepočítá s výskytem 25,7a (nebo lze říci, že výskyty 25,6 a 25,7a byly pro potřeby práce ztotožněny), zatímco s výskytem 25,7b se počítá jako se zcela samostatným.

⁴⁶ [*Sententiarum*] (2x), *negotiorum*, *causarum*, *navium*, [*affectuum*], *liberalium artium*. Viz tabulku v příloze.

⁴⁷ Oxford Latin Dictionary, s. v. *turba*

Heslo *turba* ve slovníku Pražákově, Novotného a Sedláčkově:⁴⁸

1 ruch **a** hřmot, vřava, hluk, povyk **b** zmatek, nepořádek, nepokoj

2 meton. dav **a** tlačence, směsice, nával; lidé **b a** zástup (vl. i obr.), hlouček, tlupa; o psech smečka; o ptácích hejno **β** o věcech neživ. množství, velký počet, hromada, kupa **c** lid, národ

5.2 *Turba* s genitivním přívlastkem a *turba* bez něj

Slovo *turba* ve svém prvotním významu, významu *ruch* (v Oxford Latin Dictionary i v latinsko-českém slovníku významy uvedené pod bodem 1), se v *Epistulae morales* nevyskytuje, uvažovat o něm lze pouze na 3 místech, ale správný výklad bude pravděpodobně odpovídat ostatním místům v souboru, to znamená významu *skupiny* lidí, popřípadě věcí.

Podstatným rozdílem, který je vidět také už ze slovníkových hesel, mezi slovem *turba* na straně jedné a slovy *vulgus* a *populus* na straně druhé je, že v pojmovém jádru slova *turba* není obsaženo, že by muselo označovat lidi. Seneka ho sice pro označení lidí používá daleko častěji než pro označení něčeho jiného (viz úvod 5.1), přesto však se používání tohoto slova od používání slov *vulgus* či *populus* zřetelně odlišuje. Tento rozdíl se projevuje tak, že je slovo *turba* velice často určeno genitivním přívlastkem.⁴⁹ S ním je spojeno 23krát,⁵⁰ bez něj se vyskytuje 21krát.⁵¹

Tyto genitivní přívlastky jsou: *amicorum, amicorum et liberorum, familiarium* (2x), *clientium* (3x), *salutantium, mirantium, imperitorum, miserorum, exoletorum feminarumque, pistorum [et] ministratorum, servorum* (4x), *lucifugarum, sollicitantium, carnificum, dominantium, Puteolorum, sapientium*.⁵²

Úloha slova, když je rozvíjeno takovýmito přívlastky, se od úlohy slova užitého bez nich velmi liší. Gramaticky v takových případech slovo *turba* sice je řídicím členem, významově však hlavní není – hlavní význam je vyjádřen právě slovem v genitivu. Je to vlastně slovo

⁴⁸ Pražák, Novotný Sedláček, s. v. *turba*

⁴⁹ Stejný postřeh in P. Arena (2007: 17), ač blíže nerozebíraný příliš podrobně.

⁵⁰ Nyní i nadále již nejsou použití slova *turba* pro označení něčeho jiného než lidí započítávána, jak bylo upozorněno v úvodu.

⁵¹ Pro úplnost je vhodné doplnit, že dvakrát se genitivní přívlastek vyskytuje i u *populus*. Jde o spojení *ex omni mortalium populo* [30] a *populus moriturorum* (77,13). Jde však o užití výjimečná (2 případy tvoří pouze 3,6 %) a údaj, že jde o *populus* smrtelníků, význam slova *populus* nemění či neomezuje (jelikož *populus* je tvořen lidmi a lidé jsou smrtelní), pouze zdůrazňuje jednu jeho vlastnost (smrtelnost).

⁵² Řazeno podle významové souvislosti jednotlivých přívlastků.

turba, které určuje osoby označené slovem v genitivu. Slovo zde má tedy obdobný úkol jako slovo *multitudo* – například slovní spojení *multitudo librorum*, kde je gramaticky hlavním členem *multitudo*, má též význam jako *multi libri*, kde je již jasně vidět, že to jsou pravděpodobně *knihy*, nikoli *množství*, o které se jedná. Slovo *turba* však takový ekvivalent v podobě přívlastku shodného nemá.

Důsledkem je, že při výkladu míst, kde se u *turba* nachází přívlastek v genitivu, a zvláště při hodnocení jejich záporných konotací je možné podstatnou část údajů vyvozovat pouze od onoho genitivního přívlastku, nikoli od výrazu *turba* samého. A případy, které budou pro rozbor zajímavé, budou proto zvláště takové, kde je výraz *turba* bez genitivu, neboť tam se případné záporné konotace váží přímo k němu. Právě taková použití více připomínají použití slova *vulgus*.

Obdoba tohoto stavu byla vidět už u *populus*. Tam bylo zjištěno, že je velký rozdíl mezi slovem *populus* označujícím určitou skupinu lidí (posluchačstvo, obecnstvo...) a slovem *populus* užitým obecně. V podkapitole 3.3 pak bylo popsáno, jaký je mezi těmito dvěma druhy užití rozdíl co do záporných konotací – u slova *populus* užitého obecně se vyskytovaly častěji a v míře vyšší než u slova *populus* označujícího určitou skupinu. Proto je třeba zjistit, zda se od sebe vzhledem k záporným konotacím liší i oba druhy užití slova *turba* (oběma druhy užití je myšlena *turba* s genitivem a *turba* bez genitivu).

5.2.1 Záporné konotace u *turba* s genitivem a *turba* bez genitivu

Záporné konotace všech⁵³ použití slova *turba* byly ohodnoceny stejně jako u *vulgus* a *populus*, což znamená stupni 0–3, přičemž stupeň 0 označuje užití bez hodnocení, zatímco stupeň 3 konotace nejzápornější. Průměrný stupeň zápornosti konotací u těch použití, kde je slovo *turba* bez genitivního určení, je 1,3, zatímco u použití, která u sebe genitivní určení mají, je průměrný stupeň podstatně nižší – 0,4. Jednoduše řečeno je slovo *turba* záporněji hodnoceno tehdy, když v textu vystupuje samo, bez genitivního přívlastku, a kde tedy neoznačuje zcela očividně určitou skupinu lidí. Stav je tedy opravdu podobný stavu u *populus*, neboť záporněji bylo hodnoceno slovo *populus* užitě obecně, nikoli označující určitou skupinu lidí.

⁵³ „Všech“ znamená všech, jimiž se tato práce zabývá, jak je vyloženo v úvodu 5.1 – nejsou zahrnuta označení věcí neživých, zvířat a jedno užití zcela totožné s užitím předcházejícím. V tomto významu se o „všech“ užitích mluví v kapitole i nadále, není-li uvedeno jinak.

5.2.2 Příklad obou užití

Pro ozřejmení rozdílu mezi oběma užitími je velmi vhodné uvést úsek 68. dopisu, ve kterém se slovo *turba* v jediném paragrafu objevuje poprvé s genitivním přívlastkem a podruhé bez něj, přičemž slovo bezpochyby označuje pokaždé zcela jinou skupinu.

[26] 68,10 *Otium tibi commendo, in quo maiora agas et pulchriora quam quae reliquisti: pulsare superbas potentiorum fores, digerere in litteram senes orbos, plurimum in foro posse inuidiosa potentia ac brevis est et, si uerum aestimes, sordida. 11 Ille me gratia forensi longe antecedit, ille stipendiis militaribus et quaesita per hoc dignitate, ille clientium turba. Est tanti ab omnibus uinci, dum a me fortuna uincatur, cui in turba par esse non possum (plus habet gratiae).*

První věta 11. paragrafu vypočítává, čím je kdo mocnější než filosof. Někdo schopností ovlivňovat lidi řečením, někdo vážností plynoucí z vojenské služby a někdo tím, kolik má klientů (*clientium turba*). Ve druhé větě se říká, že na těchto skutečnostech – a tedy ani na *turba* klientů – nezáleží, jen když člověk přemůže Fortunu, které se, dokud byl v *turba*, nemohl vyrovnat. Už teď je znát, že jde o dvě nesouvisející skupiny.

Pokud by se navíc mělo určit, kteří lidé jsou míněni pod druhým užitím slova *turba*, ač to bezpečně rozhodnout nelze, nejspíše by výsledkem této úvahy bylo, že může jít o lidi, jejichž příklady byly uvedeny v první větě jedenáctého paragrafu – o ty, kdo zdánlivě něčím vynikají (vlivem svých řečí, vážností získanou ve vojsku a množstvím klientů). Druhá *turba* tedy možná označuje toho, kdo má první *turba* (klientů). Je-li tomu tak, odlišnost obou skupin je ještě větší.

Tento příklad je také ukázkou rozdílu, který mezi oběma druhy užití většinou je v míře záporných konotací (popis obecného stavu viz v 5.2.1). *Turba* klientů (tedy s genitivním přívlastkem) nikterak hodnocena není, pouze slouží k hodnocení toho, kdo ji vlastní. Míra záporných konotací je u ní tedy nulová (stupeň 0). Avšak *turba* použitá na druhém místě zápornou úlohu hraje, neboť pokud do ní člověk patří, nemůže zvítězit nad Fortunou. Toto užití bylo ohodnoceno stupněm 1,5.

5.3 *Turba* s kladnými konotacemi

Slovo *turba* se na 2 místech (ve 4,5 % případech) objevuje s konotacemi kladnými. Stejně jako u *populus*, kde byly takové případy 3 (5,4 %), jde o výjimky, a proto je smysluplné zde obě místa uvést.

[27] 6,6 *Zenonem Cleanthes non expressisset, si tantummodo audisset: uitae eius interfuit, secreta perspexit, obseruauit illum, an ex formula sua uiueret; Platon et Aristoteles et omnis in diuersum itura sapientium turba plus ex moribus quam ex uerbis Socratis traxit; Metrodorum et Hermarchum et Polyaeum magnos uiros non schola Epicuri sed contubernium fecit.*

Seneka zde tvrdí, že prospěšnější jsou živé příklady než psané či přednášené učení. Aby to doložil, zmiňuje několik filosofů, které jejich učitel ovlivnil více svým životem než učením. A k označení jedné skupiny takových filosofů používá výraz *turba sapientium*. O *turba* se ještě dozvídáme, že se (názorově) rozešla. Jak je hodnocena, je možno vyvodit hlavně z genitivního přívlastku, tedy již zmiňovaného *sapientium* – mudrců. Jde-li o mudrce, je okamžitě jasné, že zde Seneka skupinu *turba* vnímá kladně.

Slovo *turba* zde tedy má kladné konotace, ovšem především díky kladným konotacím, které má jeho genitivní určení. Zajímavé proto je, že druhý případ užití slova *turba* s kladnými konotacemi je bez genitivního určení:

[28] 43,4 *Ianitores conscientia nostra, non superbia opposuit: sic uiuimus, ut deprehendi sit subito adspici. Quid autem prodest recondere se et oculos hominum auresque uitare? 5 Bona conscientia turbam aduocat, mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt quae facis, omnes sciant, si turpia, quid refert neminem scire, cum tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem! Vale.*

Seneka nabádá čtenáře, aby žili řádně i tehdy, když je nikdo nepozoruje, když nejsou vidět. Aby ukázal, že je to tak dobré, píše, že čisté svědomí lidi (*turba*) přivolává, kdežto špatné svědomí nemá klidu ani o samotě. Tvrzení, že jsou lidé *turba* nějak přitahováni člověkem majícím čisté svědomí, pro *turba* vyznívá kladně. Je to tvrzení nečekané a je škoda, že Seneka nepodává důvody, které ho k němu vedly.

Ačkoli se zde tedy o *turba* vypovídá něco kladného, je nutné mít na paměti, že jde o výjimku a podobně jako bylo možné zpochybnit příklady kladného hodnocení u *populus*

(3.4), srovnání právě probrané ukázky [28] s úsekem z 68. dopisu [29] ukáže, že ani v ukázce [28] možná nejde o něco kladného, jak se zdálo.

[29] 68,4 *Hos mores habet populus, hos inperitissimus quisque: in secreta inrumpere cupit. 5 Optimum itaque est non iactare otium suum: iactandi autem genus est nimis latere et a conspectu hominum secedere. Ille Tarentum se abdidit, ille Neapoli inclusus est, ille multis annis non transiit domus suae limen: conuocat turbam, quisquis otio suo aliquam fabulam imposuit. 6 Cum secesseris, non est hoc agendum, ut de te homines loquantur, sed ut ipse tecum loquaris.*

Zde se totiž opět píše, že lidi *turba* kdosi svolává, avšak ne již svým čistým svědomím, nýbrž nějakou povídkou (*fabulam*). *Turba* se tudíž projevuje senzacechtivostí. Vztáhne-li se toto zjištění i na ukázkou [28], v níž je *turba* po prvním přečtení vnímána kladně, jelikož ji přitahuje čisté svědomí, je možné dospět k názoru, že to není předně čisté svědomí, které lidi *turba* přitahuje, nýbrž cokoli pozoruhodného a neobvyklého.

I přes tuto námitku proti kladnému vnímání lidí *turba* v ukázce [28] je správné ji jako příklad kladných konotací brát, protože není jisté, zda nechat se přitahovat čistým svědomím považoval za projev senzacechtivosti Seneka, a také proto, že sám o sobě tento projev (obdiv k čistému svědomí) kladný je.

5.4 *Turba* hodná politování

Možný náznak politování byl zpozorován už u *populus* (3.5). U *turba* se takový pohled vyskytuje častěji – celkem na 6 místech, z kterých jsou 3 podobně sporná jako případ u *populus* [15], dvě o něco výraznější (47,2 a ukázka [30]) a na jednom místě (ukázka [31]) se ubohost lidí *turba* vyslovuje přímo (*miserorum*), jde však o případ od ostatních poněkud odlišný, jak bude ukázáno. Stejně jako u *populus* vystupuje na takovýchto místech i u *turba* protiklad mezi *turba* a pánem a teprve z něho plyne možný postoj politování vůči *turba*. Ve všech 6 případech je slovo *turba* určeno genitivním přívlaskem a ve všech 5 obvyklých případech (to znamená bez případu [31]) jde alespoň zčásti o otroky (3x *servorum*, 1x *pistorum [et] ministrorum*, 1x *exoletorum feminarumque*). Třetím znakem 5 obvyklých případů je nepřítomnost záporných konotací.

[30] 95,24 *Transeo puerorum infelicium greges, quos post transacta conuiuia aliae cubiculi contumeliae exspectant. Transeo agmina exoletorum*

per nationes coloresque discripta, ut eadem omnibus leuitas sit, eadem primae mensura lanuginis, eadem species capillorum, ne quis cui rector est coma, crispulis misceatur. Transeo pistorum turbam, transeo ministratorum, per quos signo dato ad inferendam cenam discurritur. Di boni, quantum hominum unus venter exercet!

Znaky vyložené výše (první odstavec podkapitoly 5.4) nacházíme i v tomto úseku – je namířen proti pánům žijícím si v přepychu, *turba* je v něm tvořena otroky, kteří jsou v textu vyjádření genitivním přívlastkem, a nevyskytují se zde záporné konotace. Postoj politování je zde však navíc přímo vyjádřen slovem *infelicitium* (nešťastní). Váže se sice k *puerorum greges* a ne až k *turba*, jelikož jsou však tři po sobě jdoucí periody vystavěny paralelně jak jazykově, tak myšlenkově, je smysluplné předpokládat, že nešťastná je i *turba*.

Lze namítat, že Senekovi v takovýchto oddílech nejde o vyjadřování postoje soucitu či politování, nýbrž především o výtky bohatým či nestřídým pánům kvůli jejich špatnému chování. Tedy že se Senekova pozornost neobrací předně k *turba* otroků, nýbrž k pánům. Že tomu tak být nemusí, ukazuje 47. dopis, který je celý věnován vztahu k otrokům. Slovo *turba* s rysem politováníhodnosti se jednou vyskytuje v jeho druhém paragrafu (47,2). Jelikož jsou otroci v tomto listu hlavním námětem, je vidět, že Senekovi nejde pouze o odsuzování marnotratných pánů. Navíc jsou nedlouho po použití slova *turba* otroci třikrát výslovně označeni jako nešťastní (*infelices/infelix* – 47,3, 47,6 a 47,8), z čehož skutečnost, že jsou hodni politování, přímo vyplývá. Podobně tomu ostatně bylo u ukázky [30].

Jak již bylo předesláno, od ostatních případů, v nichž lze spatřovat postoj politování, se odlišuje ukázka [31]:

[31] 74,3 *Illa uero maxima ex omni mortalium populo turba miserorum, quam expectatio mortis exagitat undique inpendens: nihil enim est, unde non subeat.*

V úseku, z něhož je vyňata tato věta, Seneka uvádí různé důvody, proč jsou lidé nešťastní. Může to být kvůli starosti o děti, protivenstvím v lásce, potížením v úřednické dráze anebo konečně právě kvůli strachu ze smrti, jímž se trápí lidé nejvíce (*maxima ... turba*). Není zde tedy ani protiklad mezi pánem a lidmi *turba*, ani nejde o otroky, neboť strach ze smrti se může týkat kohokoli z lidí, jak je vyjádřeno slovy *ex omni mortalium populo*. Místo těchto znaků, které se vyskytují v ostatních případech, kde může jít o postoj politování, je zde tento postoj vyjádřen genitivním přívlastkem – *miserorum*. Mimoto je pro politováníhodnou *turba*

neobvyklé, že má mírně záporné konotace – bát se smrti je zbytečné a nikoli rozumné, *turba* je tedy nerozumná.

5.5 *Turba* jakožto bezvýznamná okolnost

Seneka v *Epistulae* učí, že ctnost (*virtus*) či čestnost (*honestum*) je jediné dobro⁵⁴ a že sama jediná stačí ke šťastnému životu.⁵⁵ Současně je jí lidský rozum.⁵⁶ Jinak vyjádřeno záleží pouze na ctnosti a na rozumu, zda je člověk šťastný, nebo ne. Nic jiného v tomto ohledu není podstatné. Na několika místech Seneka různé takové nepodstatné věci jmenuje, pevné obecné označení pro ně však nemá. V 66. listě o nich například píše *Itaque media sunt haec, quae...* (66,14), v 72. listě *nulla causa rumpitur, nulla fortuna...* (72,4) a o kousek dále *haec quoque fortuita a externa* (72,7). Jde o věci lhostejné, nemající na mudrce vliv, vnější náhodné okolnosti, které se ho vlastně netýkají. V následující podkapitole je budu nazývat bezvýznamnou okolností.

Tuto úlohu zastává *turba* 7krát, což představuje 15 % míst. Za příklad poslouží úryvek 28. dopisu:

[32] 28,8 «*Triginta, inquis, tyranni Socraten circumsteterunt nec potuerunt animum eius infringere.*» *Quid interest, quot domini sint? Seruitus una est: hanc qui contempsit, in quantalibet turba dominantium liber est.*

Pokud člověk pohrdl otroctvím (*hanc qui contempsit*; volněji *pokud si nic nedělá z otročení*), je podle Seneky lhostejné, kolik lidí nad ním panuje (*in quantalibet turba dominantium*). *Turba* zde tedy představuje okolnost, která sice zdánlivě člověka ovlivňuje (v tomto případě nepříznivě), ale ve skutečnosti by na něj vliv mít neměla a na moudrého člověka vliv také opravdu nemá.

Zde i na ostatních 6 místech, kde *turba* představuje bezvýznamnou okolnost, je rozvíta genitivními přívlastky: *sollicitantium, carnificum, seruorum lecticam tuam ... portantium, et amicorum et liberorum, clientium* (2x). Ve všech těchto případech jde o příklad takového způsobu vyjádření, v němž má hlavní význam slovo v genitivu, ač je jazykově členem závislým, zatímco *turba*, ač jazykově člen řídicí, ve skutečnosti teprve upřesňuje, o jakou

⁵⁴ Např. 74,1: *Quidni tu, mi Lucili, maximum putes instrumentum beatae uitae hanc persuasionem, unum bonum esse, quod honestum est? Nam qui alia bona iudicat, in fortunae uenit potestatem, alieni arbitrii fit...*

⁵⁵ 74,1: *qui omne bonum honesto circumscipsit, intra se felix est.*

⁵⁶ 76,10: *Haec ratio perfecta uirtus uocatur eademque honestum est.*

skupinu lidí označených genitivním přívlastkem se jedná.⁵⁷ Po zvážení této skutečnosti je možné dospět k závěru, že rys bezvýznamná okolnost se neváže přímo k *turba*, nýbrž ke množství, které slovo *turba* na takových místech vyjadřuje.⁵⁸

Jak je dále vidět z přívlastků vypsanych výše, nemusí se jednat pouze o okolnosti, jejichž zdánlivý vliv je nepříznivý jako v ukázce [32] a v případě přívlastků *sollicitantium* a *carnificum*, nýbrž i o vliv příznivý, jako v případě přívlastků *servorum lecticam tuam ... portantium, et amicorum et liberorum a clientium*.

Na závěr této podkapitolky se sluší doplnit, že jednou coby o bezvýznamném píše Seneka i o *populus*:

[33] 7,10 Democritus ait: «Vnus mihi pro populo est, et populus pro uno.»

Důvody, proč toto místo nebylo zmíněno v kapitole o *populus*, nýbrž je pouze připojeno k popisu bezvýznamných okolností u *turba*, jsou dva. Zaprvé nejde o místo, kde Seneka pojednává o bezvýznamnosti různých okolností, které se nás nemají dotýkat, nýbrž se celý sedmý dopis zabývá postojem k ostatním lidem a jako dovětek k němu Seneka připojuje, že zda rozmlouvá s *populus* či jen s jedincem, je pro něj nepodstatné. Stručně řečeno tedy nejde o úsek zaměřující se na bezvýznamné okolnosti, nýbrž na *populus*. Samo o sobě by to řádnému pojednání v části věnované slovu *populus* sice nebránilo, ale po zpětném zvážení a porovnání s většinovým stavem u *turba* je vidět, že o typický případ nejde. Druhým důvodem je, že se jedná o citát, a to o citát z řečtiny. Byť tedy Seneka tuto myšlenku přijímá, není jejím původcem, a navíc pouze překládá původní řecký výraz,⁵⁹ a proto nemusí jít přímo o lidi, které by Seneka nazval *populus* sám od sebe.

A jelikož jde pouze o jedno místo, i pokud by obě námitky byly odmítnuty, jednalo by se jen o necelá 2 %.

Vulgus sám se coby bezvýznamná okolnost v *Epistulae* nevyskytuje, několikrát se však za bezvýznamné okolnosti považují předměty jeho obav, tužeb či jiného zájmu, jak už

⁵⁷ Viz odstavec o úloze slova v podkapitole 5.2.

⁵⁸ Že u *turba* rys množství na některých místech hraje významnější roli, se uvádí v podkapitole 5.8.2 – početnost.

⁵⁹ O jaký výraz šlo, není známé, neboť řecká předloha se nedochovala. Diels však uvádí odkaz na částečně podobný výrok Hérakleitův: εἷς ἐμοὶ μύριοι, ἔνν ἄριστος ἦν (12B49 in Diels, H., Die Fragmente der Vorsokratiker, I. Bd., Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1922⁴), z něhož je vidět, že i v Démokritově citátu nemusí jít vůbec o žádný lid, nýbrž o množství lidí (μύριοι), že tedy Démokritos mohl vyjadřovat, jaký má vztah k množství lidí, a nikoli k nějaké určité skupině.

bylo vidět například v ukázkách [7],[4] nebo [3]. Jinými slovy je *vulgus* těmito bezvýznamnými okolnostmi ovlivňován.

5.6 *Turba* se zápornými konotacemi

Po probrání míst, na nichž *turba* vystupuje bez hodnocení nebo je vnímána kladně, budou představena místa, kde je *turba* hodnocena záporně. Takových míst je 20 (45,5 %), ale je možné k nim připočítat ještě 11 dalších (25 %), kde je záporná úloha sporná nebo okrajová. Pak by šlo o 31 míst neboli 70,5 %.

Stejně jako u *populus* se i u *turba* vyskytuje záporných rysů více než u *vulgus*, kde šlo především o podléhání omylu a o povrchnost. Různé záporné rysy se však u jednotlivých použití slova *turba* opakují méně často než u *populus*, což se projevuje tak, že u *populus* bylo možné častěji se vyskytující znaky sdružit do šesti skupin,⁶⁰ kdežto u *turba* pouze do čtyř.⁶¹ Rozrůzněnost všech záporných rysů je tedy u *turba* ještě vyšší.

V následujících podkapitolkách budou probrány jednotlivé záporné rysy v pořadí od nejčastějších k těm, které se vyskytují pouze jednou.

5.6.1 Podléhání omylu

Turba se zdaleka nemýlí tak často a tolik jako *populus* či dokonce *vulgus*. Na všech místech, kde *turba* vystupuje, byla míra omylu ohodnocena již známým způsobem pomocí stupňů 0–3. Nejvyšším použitým byl stupeň 2, a to pouze jedinkrát. Celkem se mezi stupni 2 a 1 umístilo pouze 7 míst (16 %). Na ostatních 37 místech (v 84 %) se omyl neprojevuje vůbec nebo jde o sporný případ. Aby rozdíl oproti *vulgus* a *populus* vynikl, nabízí se uvést průměrný stupeň podléhání omylu všech výskytů. U *vulgus* je to 1,73, u *populus* je to 0,75 a u *turba* pouze 0,24.

Rozdíl také vynikne, srovná-li se ukázka [37] nebo [34], kde se omylnost ze všech míst s výskytem slova *turba* projevuje nejzřetelněji, s ukázkami [6] pro *vulgus* či [16] pro *populus*, neboť v těchto ukázkách ([6] a [16], tedy u *vulgus* a *populus*) je podléhání omylu výraznější.

[34] 40,4 *Adice nunc, quod quae ueritati operam dat oratio, et conposita esse debet et simplex: haec popularis nihil habet ueri. Mouere uult*

⁶⁰ Viz podkapitolky 3.7–3.7.6.

⁶¹ Viz podkapitolky 5.6.1–5.6.4.

turbam et inconsultas aures impetu rapere, tractandam se non praebet, aufertur: quomodo autem regere potest, quae regi non potest?

Do protikladu se zde staví řeč, která usiluje o pravdu, a řeč, která je *popularis* (lidová, lidem milá, oblíbená), ve které není pravdivého nic. A tato řeč má za cíl ovlivnit lidi *turba*. Je pravděpodobné, že ti, kteří jí naslouchají – totiž *turba* – si její nepravdivost neuvědomují nebo jim na ní nezáleží, a tudíž jsou jí klamáni. Tomu nasvědčuje i jejich spojení s lidmi neuvážlivými (*inconsultas aures*), neboť neuvážlivý člověk omylu podlehne snáze. Přes tyto důvody však míra omylu není tak vysoká (stupeň 1,5), protože se v úseku přímo neříká, že se *turba* mýlí, nýbrž pouze že ji ona nepravdivá lidová řeč chce ovlivnit.

5.6.2 Špatný vliv

Na 5–6 místech (v 11–13,5 % případů) se ukazuje, že *turba* má nebo může mít na někoho špatný vliv. Tím se poněkud podobá lidem *populus*, u nichž se však tento špatný vliv projevoval tak, že někoho odrazovali od správného jednání (viz podkapitolku 3.7.5). Naproti tomu u *turba* se často bližší určení onoho vlivu nenachází a z textu je pouze patrné, že *turba* nějaký špatný vliv má. Často se tato skutečnost projevuje tak, že Seneka před lidmi *turba* varuje, což ukazuje příklad [36].

[35] 107,2 *Nihil horum insolitum, nihil inexpectatum est: offendi rebus istis tam ridiculum est quam queri quod spargaris <in balneo aut uexeris> in publico aut inquineris in luto. Eadem uitae condicio est quae balnei, turbae, itineris: quaedam in te mittentur, quaedam incident. Non est delicata res uiuere.*

Za odrazový můstek pro napsání 107. dopisu Senekovi posloužilo, že si Lucilius postěžoval na zběhnutí pár svých otroků. Seneka ho napomíná, že nemá ke stěžování si důvod, neboť nejde o nic pozoruhodného, nýbrž o něco zcela obyčejného. Za příklad věci, k nimž příhodu, jež se Luciliovi stala, přirovnává, Senekovi poslouží lázně, *turba* a cesta. Všechny tři se člověka, který se k nim dostane, nějak dotknou, nějak na něj zapůsobí či ho poznamenají (*quaedam in te mittentur, quaedam incident*). O jaký vliv se v případě lidí *turba* jmenovitě jedná, není zřejmé,⁶² avšak nejen dle paralelismu se zablácením na cestě je pravděpodobné, že jde o vliv nepříznivý.

⁶² Text je totiž na tomto místě porušen. I kdyby však porušen nebyl, přece by se jednalo prvotně o děj, který by se člověku stal *in publico*, nikoli přímo v *turba*.

[36] 25,6 *Cum hoc effeceris, et aliqua coeperit apud te tui esse dignatio, incipiam tibi permittere, quod idem suadet Epicurus: «Tunc praecipue in te ipse secede, cum esse cogaris in turba.»*

V tomto úryvku je špatný vliv lidí *turba* zřejmý proto, že je před ní čtenář varován: „Dostaneš-li se mezi lidi *turba*, stáhni se sám do sebe.“ Pokud by totiž *turba* špatný vliv neměla, Seneka by k varování před ní neměl příčinu.

Ačkoli je tento špatný vliv většinou neurčen, jednou vyplývá z genitivního přívlastku, jímž je slovo *turba* na onom místě (32,2) rozvíto. Jedná se o *turba sollicitantium*, tedy o dav těch, kteří člověka, jenž se snaží vytrvat ve svém správném předsevzetí, ruší a v jeho rozhodnutí mu překážejí. Jde tedy o tutéž činnost, kterou se vyznačuje *populus* (3.7.5).

5.6.3 Hloupost

Ze 3–4 míst (7–9 % případů) lze vyvodit, že je *turba* hloupá. Slovo *hloupá* nemá vyjadřovat velmi nízkou míru inteligence, nýbrž je míněno coby obecné označení shrnující vlastnosti jako neuvážlivost, nemoudrost či nevědomost. Projevem této hlouposti je, že *turba* něco neví nebo že se nachází po boku jiných nerozumných lidí.

[37] 81,8 *Non omnes esse grati sciunt; debere beneficium potest etiam inprudens et rudis et unus e turba, utique dum prope est ab accepto: ignorat autem, quantum pro eo debeat. Vni sapienti notum est, quanti res quaeque taxanda sit. Nam ille, de quo loquebar modo, stultus etiam si bonae uoluntatis est, aut minus quam debet aut tempore alio quam debet aut quo non debet loco reddit: id quod referendum est, effundit atque abicit.*

Námětem 81. dopisu je vděčnost a její splácení. V osmém paragrafu Seneka píše, že ne všichni umí být vděční, čímž myslí, že ne všichni vědí, jak přijaté dobrodiní správně splatit. Jedním z těch, kteří dobrodiní splatit neumí, je právě člověk z *turba*. Dále je jeho hloupost či přesněji nevědomost zvýrazněna tím, že stojí vedle někoho neprozíravého (*inprudens*) a neznalého (*rudis*) a dále také protikladem k mudrci (*uni sapienti*). V této ukázce se dokonce nachází i přímo označení *stultus*, čímž je popisovaná vlastnost vyjádřena výslovně.

Je pochopitelné, že tam, kde se objevuje rys hlouposti, se *turba* současně také mylí, neboli se vyznačuje rysem *podléhání omylu*.

5.6.4 Povrchnost

Posledním záporným rysem, kterým se *turba* vyznačuje na vícero místech, je povrchnost. Jde o skupinku malou, obsahující pouze 2–4 případy (4,5–9 %). Dva z nich již byly uvedeny. V ukázce [34], kde *turba* nedá na obsah řeči, nýbrž zřejmě pouze ne její vnější působivou podobu, je stejně jako u *vulgus* a *populus* vidět možné spojení mezi povrchností a podléháním omylu, a v ukázce [29] se ukázalo, že je *turba* chtivá senzace, což je také projev povrchnosti.

5.6.5 Ostatní záporné rysy lidí *turba*

Tím jsou vyjmenovány rysy, které vyvolávají záporné konotace na několika místech. Kromě nich je ale ještě nemálo rysů, kterých si je možné všimnout pouze na jednom místě. Není smysluplné v této práci pro každý z nich uvést ukázkou, jako tomu bylo v podkapitolkách 5.6.1–5.6.4, ale bude vhodné je vyjmenovat:⁶³

Turba je prospěchářská a nevěrná [38], vrhá se do rozkoší [21], má ráda nepatřičné veselí (36,3), je ovlivnitelná [34], podléhá štěstěně [26],⁶⁴ je neklidná (74,3), záleží jí na majetku (77,1), je nesvorná (81,31), podléhá okolnostem (91,8) a přejímá chyby (zvláště ve vyjadřování; 114,12).

5.7 Jiné hodnotící rysy

5.7.1 Rysy mírně záporné

Kromě rysů ryze záporných jsou u *turba* také některé rysy, které sice rovněž přispívají k jejímu zápornému vnímání, ale nejsou tak závažné jako rysy v předchozí podkapitolce (5.6.5) nebo nevypovídají tolik o mravech jako například o jejím postavení či stavu. Tento obecný popis bude srozumitelnější po jejich uvedení. Každý rys se v *Epistulae* u *turba* vyskytuje pouze jednou či nanejvýše dvakrát, a tudíž opět není vhodné uvádět ke každému z nich ukázkou.

Turba je náchylná nemocem a je nevýhodné ji mít (17,3), má hmotný nedostatek (19,11 a 20,7), zaostává za mudrcem (34,1) a je jen průměrná – není ničím význačná (42,1).

⁶³ Řazeno podle sledu dopisů v souboru.

⁶⁴ Ve spojení se štěstěnou je i *vulgus* [6] a *populus* (119,11).

5.7.2 Risy kladné

Na několika málo místech, kde *turba* hraje úlohu zápornou, se přesto objevují i rysy kladné. Nestačí však k tomu, aby záporné vnímání lidí *turba* zvrátily, a proto nebylo možné je uvést v podkapitolce „*Turba* s kladnými konotacemi“ (5.3), neboť tam se jednalo pouze o místa, na nichž kladné vnímání výrazně převažovalo. Pominout tyto rysy by však znamenalo nepřípustné zjednodušení a zkreslení.

Turba je polepšitelná (52,9), obdivuje mudrce (79,15), je schopná se shodnout (81,31) a může být vzdělaná (*cultior*; 114,12).

5.8 Další, nehodnotící rysy slova *turba*

Kromě rysů popsaných výše, které vedou k zápornému či kladnému hodnocení lidí *turba*, se u tohoto slova v *Epistulae* silněji projevují i některé další, nehodnotící rysy. Ačkoli má tato bakalářská práce za cíl prozkoumat především mravní hodnocení zkoumaných skupin lidí, k získání co nejúplnější představy o nich je třeba pojednat i o těchto nehodnotících rysech. Protože tedy již nejde o hodnocení, je při probírání těchto rysů správné brát v úvahu všechna užití slova *turba* – nejen ta, v nichž slovo *turba* označuje skupinu lidí, nýbrž i věci neživé a zvířata. V následujících třech podkapitolkách se tedy bude pracovat s celkovým počtem 52 míst.⁶⁵

5.8.1 Obklopování

Slovo *turba* se v Listech Luciliovi několikrát používá pro označení takové skupiny lidí, která někoho obklopuje. Na dotyčných místech je takové uskupení vyjádřeno i přímo použitými slovy – většinou slovesy s předponou *circum*.

[38] 9,9 *Hac re florentes amicorum turba circumsedet: circa euersos solitudo est, et inde amici fugiunt, ubi probantur.*

Kolem těch, kterým se daří dobře, sedí (*circumsedet*) *turba* přátel. Dalšími takovými výmluvnými slovy a spojeními jsou *circa se* (14,4), *circumstat* (17,3), *circa te* (24,14), *circumeat* (32,2), *circumdedit* (47,2), *circumfusa* (59,15) a *succinctus* (74,26).

Celkem jde tedy o 8 míst, což znamená 15 %. Nadto by bylo možné přiřadit k těmto případům, v nichž je obklopování vyjádřeno výslovně, ještě 5 dalších, kde se píše, že někdo

⁶⁵ Viz úvod 5.1.

jde *in turbam* či je *in turba*, takže je jí nakonec pravděpodobně také obklopen, a 1 místo, kde obklopování vyjadřuje předložka *super* [45]. Pak by šlo celkem o 14 míst, což je už 27 %.

5.8.2 Početnost

Že jde o množství, bylo ve 25 % případů zdůrazněno už u *populus*. Několikrát je tomu tak i u *turba*, opět prostřednictvím užitých slov (*quantalibet, omnis*) či protikladem k množství malému. Bezpečně jde o 8 míst (15 %), k nimž lze přidat dalších 7 míst (13,5 %) poněkud méně výrazných.

5.8.3 Nejednotnost

Dalším častějším nehodnotícím rysem je jakási nejednotnost, různorodost a neuspořádanost. Vysvětlení bude nejjednodušší podat na příkladu.

[39] 77,1 *Subito nobis hodie Alexandrinae naues apparuerunt, quae praemitti solent et nuntiare secururae classis aduentum: tabellarias uocant. Gratus illarum Campaniae aspectus est; omnis in pilis Puteolorum turba consistit et ex ipso genere uelorum Alexandrinas quamuis in magna turba nauium intellegit: solis enim licet siparum intendere, quod in alto omnes habent naues.*

Podstatná je zde nikoli *Puteolorum turba*, nýbrž slovo *turba* použité až na druhém místě. Označuje velkou skupinu lodí, v níž Puteolané podle napjatých plachet na dálku rozpoznávají lodě alexandrijské. Z toho plyne, že v této *turba* jsou lodí přinejmenším dva druhy, a proto lze hovořit o různorodosti.

Kdyby chtěl Seneka pouze vyjádřit, že šlo o velkou skupinu, jistě by našel jiný prostředek, díky jehož užití by nemusel opakovat v téže větě již použité *turba*. Důvodem, proč slovo přesto zopakoval a nepřiklonil se k variaci, může být, že kromě velikého počtu chtěl vyjádřit právě ještě nejednotnost či neuspořádanost.⁶⁶

⁶⁶ Pokud by Seneka přistoupil k variaci, mohlo by v textu stát místo *in magna turba nauium* například *in multitudine nauium*. Takové spojení v *Epistulae morales* není sice časté, ale vyskytuje se (např. 33,4: *educere aliquid ex tanta rerum aequalium multitudine*). Záměr vyjádřit neuspořádanost však nemusí být jediný, může k němu přistupovat i důvod jazykový: Údaj, že šlo o velký počet, je uveden v připustce: *quamuis in magna turba nauium*. Důvodem, proč Seneka zopakoval slovo *turba*, možná je, že může být rozvíto přídavným jménem *magna*, přičemž je zřejmé, že připouštěcí *quamvis* se vztahuje právě k tomuto přídavnému jménu (*quamvis in magna*). Naproti tomu rozvíti slova *multitudo* by bylo pleonastické (*in magna multitudine*) a spojitost připouštěcího *quamvis* s podstatným jménem (*quamvis in multitudine nauium*) je sice rozhodně možná, ale

Jinde je tento rys vyjádřen například slovem *discors* (81,31), určením *in diuersum itura* [27], oddělením od skupiny *series*, která představuje uspořádanou řadu (76,12) či spojením *turba ... passim iacentium* (33,6). Celkem jde o 6–8 případů (11,5–15 %).

5.8.4 Dělitelnost

Tento rys úže souvisí s rysem předchozím, lze ho však od něj odlišit. Na několika málo místech se z lidí *turba* někdo vyjímá, což je jazykově vyjádřeno předložkou *e/ex*. Příkladem je ukázka [37]. U *turba* jde o případy 3 (6 %), u *populus* a *vulgus* se takové spojení rovněž vyskytlo, byť nepatrně méněkrát – u *populus* 2krát (3,5 %) a u *vulgus* 1krát (5 %).

5.9 Slovo *turba* ve výpovědích s komunikační funkcí vybízení

Jelikož bylo zjištěno, že záporné vnímání výrazu *vulgus* je zesíleno tehdy, je-li výraz použit ve výpovědích s komunikační funkcí vybízení či varování, bylo nutné totéž prověřit i u *turba*.⁶⁷ Protože jde o hledisko důležité pro mravní hodnocení, místa, kde nešlo o *turba* lidí, byla ze zkoumání oproti předchozí podkapitole (5.8) opět vyňata (počítá se tedy se 44 místy). Výsledky byly spočítány nejen pro všechna místa dohromady, nýbrž také odděleně pro slovo *turba* rozvíté genitivním přívlaskem a odděleně pro *turba* takto nerozvíté.

Celkem je slovo *turba* v pobídce použito 7krát⁶⁸ (ze všech 44 použití, tzn. v 16 % případů), takže ještě méněkrát než *populus*. Slovo *turba* s genitivním přívlaskem je v pobídce použito pouze 1krát, což z 23 případů, v nichž je slovo *turba* s genitivním přívlaskem spojeno, tvoří 4 %. Slovo *turba* bez genitivního přívlastku je v pobídce použito 6krát, což z 21 případů, v nichž je slovo *turba* bez genitivního přívlastku, tvoří 29 %. Tento nepoměr (29 % proti pouhým 4 %) dotvrzuje rozdíl popsáný v kapitole 5.2 (*Turba* s genitivním přívlaskem a *turba* bez něj).

nemusela by být tak jasná jako se jménem přídavným (*quamvis in magna*). Není proto správné za důvod nepřítomnosti variace udávat pouze snahu vyjádřit neuspořádanost, příčiny zde mohou být i jiné.

⁶⁷ Podrobnější výklad viz v podkapitole 2.6.3. Rozdíl oproti tamnímu popisu je v tom, že u *turba* není zastoupena prostřední skupina míst, v nichž pobídka sice není vyjádřena gramaticky, ale věta komunikační funkci výzvovou přesto má. Proto je v dalším odstavci uváděn vždy pouze jeden počet pobídek – totiž těch, v nichž je vybidnutí vyjádřeno výslovně (konjunktivem, imperativem, gerundivem...).

⁶⁸ Nezapočítáno užití 25,7b (*Alioquin in turbam tibi a te recedendum est*), neboť zde jde o pobídku zcela neobvyklou, protože lidi *turba* spíše doporučuje, než aby před nimi varovala, tudíž je jí záporné hodnocení lidí *turba* oslabováno, a nikoli zesilováno.

5.10 Slovní spojení, v nichž se *turba* vyskytuje

Slovní spojení, z nichž o *turba* něco podstatného vyplývá, byla povětšinou probrána již výše, buď u jednotlivých ukázek, nebo obecně hlavně v podkapitolách 5.2 (o spojeních s genitivním přívlaskem) a 5.8 (o nehodnotících rysech slova *turba*).

5.11 Shrnutí

Způsob, jakým jsou lidé *turba* vnímáni, se značně liší v závislosti na tom, zda je slovo určeno genitivním přívlaskem. Když jím určeno je, genitivní přívlask je pro výpověď často významově důležitější než gramaticky řídící slovo *turba*. Důsledkem je, že v takových případech konotace často vyplývají právě z onoho genitivního určení a často nejsou záporné tolik jako u slova *turba* užitého obecně, bez genitivního určení. Užívání slova *turba* se tak podobá užívání slova *populus*, jak je znázorněno náčrtem:

$$\frac{\text{populus označující určitou skupinu lidí} \sim \text{turba s genitivním určením}}{\text{populus užitý obecně} \sim \text{turba bez genitivního určení}}$$

Kromě konotací záporných, které alespoň v malé míře má *turba* v necelých třech čtvrtinách případů, se objevují i dva případy s konotacemi kladnými, dále náznak politování a také postoj k lidem *turba* jakožto k bezvýznamné okolnosti. Opakujícími se důvody, proč má *turba* záporné konotace, je, že podléhá omylu, mívá špatný vliv, je hloupá a povrchní. Podléhání omylu a povrchnost se však u *turba* vyskytuje méně často než u *vulgus* i než u *populus*. Kromě těchto rysů má *turba* i několik rysů dalších, které se však vyskytnou většinou pouze jednou.

Kromě hodnotících rysů se *turba* vyznačuje tím, že někoho obklopuje, může být početná a různorodá.

Pomocí komunikační funkce výzvové či varování není záporné vnímání lidí *turba* zdůrazňováno tak často jako v případě *populus* či *vulgus*, srovnatelné je používání pobídky pouze u slova *turba* bez genitivního přívlasku.

5.11.1 Srovnání se zjištěními P. Arenové

Slovem *turba* u Seneky, Tacita a Suetonia se zabývala P. Arena.⁶⁹ Přestože je v něm výraz zkoumán z hlediska sociologického a právního, nikoli tedy etického jako v této

⁶⁹ P. Arena (2007)

bakalářské práci, přece je zajímavé údaje zjištěné v této kapitole závěry uvedenými v článku⁷⁰ doplnit.

Slovo *turba* podle P. Arenové nemá jednu určitou sociologickou či politickou platnost, což znamená, že neoznačuje výlučně například *plebs* nebo jinou určitou skupinu římského obyvatelstva. U všech tří autorů mnohdy označuje dav složený z lidí různých sociálních tříd. U Tacita a Suetonia se v menším počtu případů vztahuje pouze na *plebs*, ale není s tímto slovem synonymní.

Zvláště Tacitus používá slovo *turba* několikrát i tam, kde by bylo spíše vhodné slovo *populus* nebo *multitudo*, a jeho použití má pak někdy pejorativní nádech vycházející z morálního hlediska autora.

V nemálo případech se slovo *turba* používá o shromáždění celého občanstva v přítomnosti císařově, např. při svátku, oficiálním císařově příchodu, v divadle či setkání na ulici. Často to jsou příležitosti nějak institucionálně stanovené. V takových případech podle autorky výraz *turba* podtrhuje aspekt shromáždění (*riunione*) celého občanstva a ukazuje navenek jeho svornost, zachovávání společenského uspořádání a soulad jednotlivých složek společnosti.

Tyto závěry budou nyní srovnány s výsledky zjištěnými v této kapitole.

O sociologických závěrech a zvláště o vztahu skupiny *turba* ke skupině *plebs* nelze kvůli odlišnému zaměření této bakalářské práce pronést posudek.

Zda by v *Epistulae morales* někde místo slova *turba* bylo vhodnější slovo *populus* či *multitudo*, jak se P. Arena vyslovuje o Tacitově užívání slova, je v rámci dané práce také nesnadné posoudit. Že však slovo mívá pejorativní nádech, odpovídá časté přítomnosti záporných konotací, jež byla popsána v případě *Epistulae*.

Nejzajímavější je další autorčin závěr, že použití slova *turba* klade důraz na shromáždění jednotlivých složek občanstva a ukazuje jejich soulad. Při zkoumání nehodnotících rysů slova (v podkapitole 5.8) byl však u výrazu *turba* popsán rys nejednotnosti či neuspořádanosti. Zdá se, že si tyto dva poznatky příliš neodpovídají.

Samotný autorčin údaj, že jde o spojení různých složek společnosti, by však rysu nejednotnosti odpovídal. Pravděpodobně si tedy oba tyto postřehy všimají téže skutečnosti, avšak zatímco při oněch institucionálně stanovených příležitostech v přítomnosti císařově bývá opravdu zdůrazněné *sjednocení* celé společnosti, v *Epistulae morales* se přímo takové příležitosti nepopisují, a též jinak v nich vyniká spíše ona různorodost či neuspořádanost.

⁷⁰ Tamtéž, s. 30

6 Plebs

6.1 Úvod

Slovo *plebs* se v *Epistulae morales* vyskytuje pouze 2krát,⁷¹ přičemž ani jeden případ není pro zkoumání prováděné v této bakalářské práci zcela vhodný. Poprvé se totiž *plebs* zmiňuje v sociologickém popisu rozvrstvení římské společnosti a podruhé jde o ne právě nejobvyklejší užití citované z Ovidia. Stejně jako u *multitudo* budou oba případy probrány odděleně.

6.2 První užití slova *plebs*: sociologický pohled

[40] 104,31 *Si animo complecti uolueris illius imaginem temporis, uidebis illinc plebem et omnem erectum ad res nouas uulgum, hinc optumates et equestrem ordinem, quicquid erat in ciuitate sancti et electi, duos in medio relictos, rem publicam et Catonem.*

V tomto oddíle⁷² Seneka rozděluje římské občanstvo na několik skupin, totiž na *plebs* a *vulgus*, na optimáty, na stav jezdecký a na poslední „skupinu“, již tvoří pouze Cato. Hlavní jsou však první tři skupiny (*plebs* s *uulgus*, *optumates*, *equester ordo*). Z nich je právě zjevné, že jde o sociologické užití, ale přesto je přítomno i hodnotící hledisko. *Plebs* se vyskytuje vedle *vulgus*, který tehdy usiloval o převrat a v *Epistulae* je ostatně záporně vnímán vždy, a stojí na druhé straně než to, co je v obci ctěné a vybrané. Očividně zde jsou tedy konotace záporné, ale určitější údaje, které by byly podstatné pro hodnocení, se o *plebs* nepodávají.

6.3 Druhé užití slova *plebs*: citát

[41] 110,1 *Ex Nomentano meo te saluto et iubeo habere mentem bonam, hoc est propitios deos omnis, quos habet placatos et fauentes quisquis sibi se propitiauit. Sepone in praesentia quae quibusdam placent, unicuique nostrum paedagogum dari deum, non quidem ordinarium, sed hunc inferioris notae ex eorum numero quos Ouidius ait «de plebe deos».*

⁷¹ Pokud by se započítalo i spojení *ex senatus consultis plebisque scitis* (95,30), pak by šlo celkem o 3 výskyty. Toto užití však v práci rozebíráno nebude, neboť jde o ustálené slovní spojení, v němž se případné morální hledisko neváže k *plebs* samé, nýbrž spíše k současnému stavu římského státu.

⁷² Ukázka [40] se částečně kryje s ukázkou [1], u níž se rozebírá použití slova *vulgus*.

Ačkoli, jak již bylo upozorněno, jde o citát a ačkoli nejde o zcela obvyklé užití tohoto slova, neboť jím zde nejsou označeni lidé, nýbrž bozi, přece je možné se zde o Senekově chápání skupiny *plebs* něco dozvědět. Bůh, který je *de plebe*, není podle Seneky řádný, což znamená, že nezaujímá pro bohy obvyklé vysoké postavení, nýbrž je nižší jakosti (*inferioris notae*). I na tomto místě má tedy slovo *plebs* konotace záporné, vycházející z podřadného vnímání této skupiny.

6.4 Shrnutí

Slovo *plebs* si Seneka v *Epistulae morales* pro označení lidí vybírá jen navýsost vzácně, přesně řečeno pouze jednou. Příčinou použití tohoto slova je v dotyčném případě popis sociálního rozvrstvení římské společnosti. Jeho vnímání lidí *plebs* je však zjevné ještě z jednoho výskytu, celkem tedy ze dvou případů. V obou má slovo konotace záporné a v obou je *plebs* chápána jako podřadná skupina.

7 Závěr

7.1 Lidé v Senekových *Epistulae morales*

Prostřednictvím *Epistulae morales* se obrací filosof-učitel k filosofu-žáku. Filosofové jsou tedy hlavní množinou lidí, o které se v díle jedná. Kromě nich se však v díle vyskytuje i mnoho dalších lidí, kteří – mluví-li se o nich obecně – mohou být označováni podstatnými jmény *vulgus*, *populus*, *turba*, *multitudo* či *plebs*.

Tyto skupiny lidí nebývají samy hlavním předmětem Senekova výkladu a v *Epistulae* tedy není nikde možné se přesně a výslovně dočíst, kdo tito lidé jsou, jaké mají vlastnosti nebo jaký je Senekův postoj k nim. Při hledání odpovědi na tyto otázky je tedy nutné zkoumat všechny jednotlivé výskyty každého slova, vzájemně je porovnávat a zjišťovat, kterými rysy se vykazují opakovaně a které jsou naopak výjimečné. Zjištění týkající se každého slova zvlášť byla shrnuta v závěrech jednotlivých kapitol. Nyní budou tyto závěry dány do souvislosti a proběhne pokus o konečné vyjádření zásad, jimiž se Seneka při používání všech zkoumaných slov řídil.

7.2 *Multitudo a plebs*

Slov *multitudo* a *plebs* užívá Seneka v Listech Luciliovi jen velmi vzácně, pro zkoumání vedené v této bakalářské práci jsou směrodatná pouze dvě použití každého z těchto slov. Ve všech čtyřech případech jsou přítomny záporné konotace, vlastnosti dotyčných lidí však v jednotlivých případech většinou zjistit nelze. Až na sociologické použití slova *plebs* Seneka tato slova pravděpodobně nepoužil se záměrem označit jinou skupinu lidí, než označuje výrazy *vulgus*, *populus* či *turba*, nýbrž měl důvody jiné, nesouvisející příliš s mravním hodnocením, hlavním to předmětem prováděného bádání. Důvod volby slova *multitudo* byl v obou případech pravděpodobně stylistický – variace a zvýraznění stupňování, u *plebs*, jak již bylo uvedeno, je přinejmenším jednou zásadní sociologické hledisko. Významnější je pouze poznatek, že u *plebs* je v obou případech přítomen rys podřadnosti, který u ostatních zkoumaných výrazů nehrál významnější úlohu.

7.3 *Vulgus, populus a turba*

Na rozdíl od slov *multitudo* a *plebs* lze Senekův hodnotící postoj u slov *vulgus*, *populus* a *turba* prozkoumat mnohem lépe, neboť se v *Epistulae morales* objevují o poznání častěji: *vulgus* 21krát, *populus* 56krát a *turba* 44krát.⁷³

7.3.1 Jsou mezi výrazy zásadní rozdíly, nebo jsou zaměnitelné?

Ukázky [16] (*quos magnos felicesque populus uocat*) a [17] (*quem uulgus appellat [beatum]*) ukazují, že slova *populus* a *vulgus* mohou být použita při vyjádření takřka téže myšlenky. Podobně je tomu i ve dvanáctém paragrafu 29. dopisu, kde v textu následuje slovo *vulgus* nedaleko za slovem *populus*, přičemž obě slova očividně označují tytéž lidi a rovněž Senekův postoj k nim je v obou případech shodný.

Ve druhé polovině 52. dopisu Seneka píše o filosofových přednáškách, přičemž několikrát zmiňuje posluchače. Ti jsou v rozmezí sedmi paragrafů (52,9–52,15) označeni 6krát slovem *populus* a 2krát slovem *turba*. Stále se však jedná o filosofovo posluchačstvo, z čehož je zřejmé, že ani mezi slovy *populus* a *turba* nemusí být velký významový rozdíl. Navíc byla mezi slovy *populus* a *turba* popsána obdoba spočívající ve dvojím způsobu jejich užívání: používání slova *populus* označujícího určitou skupinu lidí se podobá používání slova *turba* s genitivním přívlastkem, používání slova *populus* obecně se podobá používání slova *turba* bez genitivního přívlastku.⁷⁴

Podobnost mezi slovy *turba* a *vulgus* je zase vidět v 81. dopise, který pojednává o vděčnosti, jak již bylo ukázáno na příkladě [37]. Slovo *turba* je použito v osmém paragrafu, slovo *vulgus* až v paragrafu třináctém, ale myšlenka je po těchto šesti paragrafech stále táž: splácet dobrodiní umí pouze mudrc, ostatní lidé nikoli. A právě tito lidé, kteří neumí být vděční, jsou označeni jak slovem *turba*, tak později slovem *vulgus*.

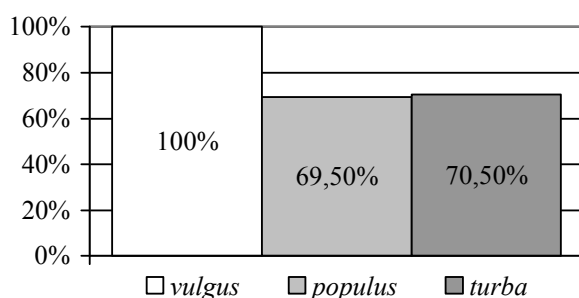
Se zřením k těmto příkladům by se bylo možné domnívat, že jsou slova používána zaměnitelně a podstatné rozdíly mezi nimi nejsou. Ve skutečnosti je však případů, které by byly podobné právě uvedeným, pouze několik. Jaké jsou mezi slovy rozdíly, je zjevné po porovnání výsledků získaných v jednotlivých kapitolách.

⁷³ Nezapočítáváno *populi*, *populus Romanus*, *populus* ve významu *populus Romanus* ani *turba* něčeho jiného než lidí.

⁷⁴ Viz náčrt v podkapitole 5.11.

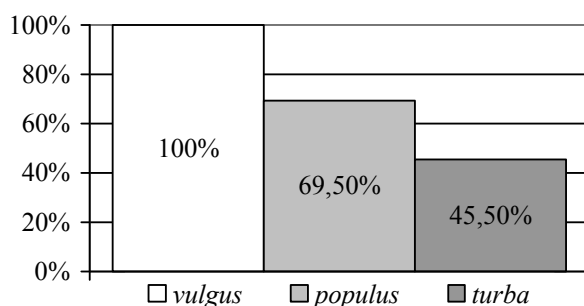
7.3.2 Záporné vnímání jednotlivých skupin

Podstatný rozdíl mezi třemi srovnávanými skupinami se nachází již v jejich základním hodnocení. Bylo zjištěno, že *vulgus* má záporné konotace ve všech 21 výskytech, tedy ve 100 % případů, slovo *populus* v 69,5 % případů a slovo *turba* buď ve 45,5 % případů, v nichž jsou záporné konotace jisté, nebo v 70,5 % případů, připočtou-li se i případy méně výrazné či sporné. Mimoto u *populus* i u *turba* v přibližně 5 % případů (u *populus* 3krát – v 5,4 %, u *turba* 2krát – ve 4,5 %) převažují dokonce konotace kladné. Z těchto údajů vyplývá, že nejzáporněji je v *Epistulae morales* vnímán *vulgus*, který v Senekově podání nikdy nehraje kladnou úlohu. Chce-li Seneka o skupině lidí vyjádřit něco kladného, použije slova *populus* nebo *turba*. Tato dvě slova mají v Listech Luciliovi záporné konotace buď stejně často, nebo je má o něco méně často *turba*.⁷⁵ Stav je znázorněn následujícím grafem:

Graf č. 1: Zastoupení záporných konotací u slov *vulgus*, *populus* a *turba* se započtením i sporných případů u *turba*.

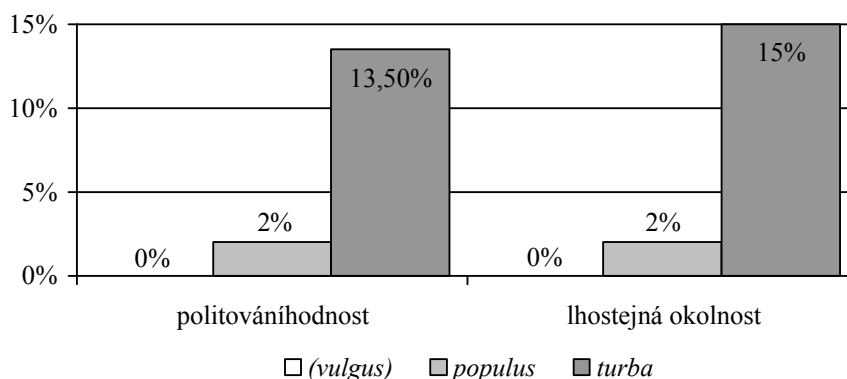
Po odečtení míst, kde je míra záporných konotací u *turba* nízká či sporná, je stav takovýto:

Graf č. 2: Zastoupení záporných konotací u slov *vulgus*, *populus* a *turba* bez započtení sporných případů u slova *turba*.

⁷⁵ Viz podkapitolu 5.6.

Ke stejnému výsledku je možné dospět i srovnáním zastoupení dvou nezáporných hodnotících rysů – politováníhodnosti a bezvýznamné okolnosti. U *vulgus* se tyto rysy nevyskytují, u *populus* každý pouze jednou, u *turba* politováníhodnost 6krát (ve 13,5 % případů) a rys bezvýznamné okolnosti 7krát (v 15 % případů). I tyto rysy o záporných konotacích slov vypovídají, protože tam, kde jsou *populus* či *turba* hodny politování nebo kde se o nich mluví coby o bezvýznamné okolnosti, nejsou záporné konotace přítomny skoro nikdy. Graf vykazuje opačné směřování než v předchozím případě:

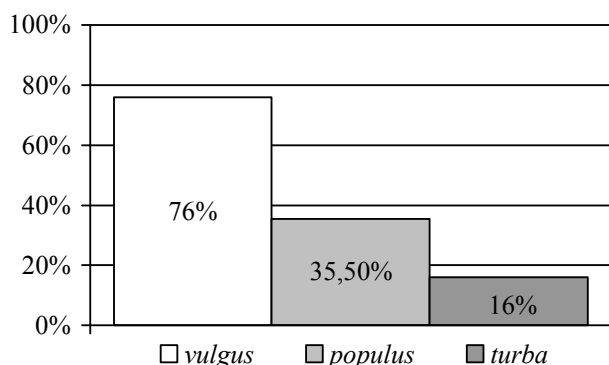

Graf č. 3: Zastoupení rysů *politováníhodnost* a *bezvýznamná okolnost* u slov *vulgus*, *populus* a *turba*.

Vulgus je tedy v *Epistulae* vnímán jednoznačně nejzáporněji, poté následuje *populus* a *turba*, z nichž lze méně záporně vnímat slovo *turba*.

7.3.3 Záporné rysy jednotlivých skupin

Nejvýznamnějším záporným rysem všech tří skupin je podléhání omylu. U *vulgus* se vyskytuje celkem v 76 % případů, u *populus* ve 35,5 % případů a u *turba* v 16 % případů.

Graf č. 4: Zastoupení rysu *podléhání omylu* u slov *vulgus*, *populus* a *turba*.

Kromě podléhání omylu se slova vyznačují i dalšími zápornými rysy, které však nejsou zastoupeny zdaleka tak často. Z nich je čtenější pouze povrchnost. U *vulgus*, protože se mýlí tak často, nejsou ostatní záporné rysy tolik nápadné, a tak o nich bylo psáno pouze souhrnně jako o projevech hodnocených z pohledu stoicismu záporně. Protože tedy tyto ostatní záporné rysy byly u *vulgus* zastíněny rysem podléhání omylu, významnější množství jich bylo zpozorováno až u *populus* a poté i u *turba*. U *populus* jde o protikladnost k filosofům, nesprávné chování různého druhu, odrazování ostatních od správného jednání a odporování ctnosti. U *turba* jde z častěji se vyskytujících rysů kromě podléhání omylu a povrchnosti jen o nevědomost či hloupost a o špatný vliv, který *turba* může mít. Mimoto bylo u *turba* zpozorováno nejméně 10 záporných rysů dalších, které se však vyskytují z veliké většiny pouze jednou, a proto nejsou pro popsání vlastností lidí *turba* tak podstatné a nelze je v práci podrobně rozebírat.

7.3.4 Zkoumaná slova ve výpovědích komunikační funkce výzvové

Bylo zjištěno, že má-li slovo *vulgus*, *populus* či *turba* záporné konotace a nachází-li se slovo současně ve výpovědi s komunikační funkcí výzvoovou či varování, vyvolává ve čtenáři dojem zápornější než ve výpovědích s komunikační funkcí oznamovací. Výpovědi jsou v následujícím porovnání děleny na tři skupiny: Na výpovědi s komunikační funkcí výzvoovou, v nichž je výzva přímo vyslovena (dále označované „přímé pobídky“), zadruhé na výpovědi, v nichž výzva přímo vyslovena není, avšak výpověď komunikační funkci výzvoovou má (dále zvané „nepřímé pobídky“), a na výpovědi s jinou komunikační funkcí než výzvoovou (dále zvané „jiné výpovědi“). Srovná-li se, jak často je které slovo použito v každé z právě popsaných tří skupin, bude dosaženo takovýchto výsledků:

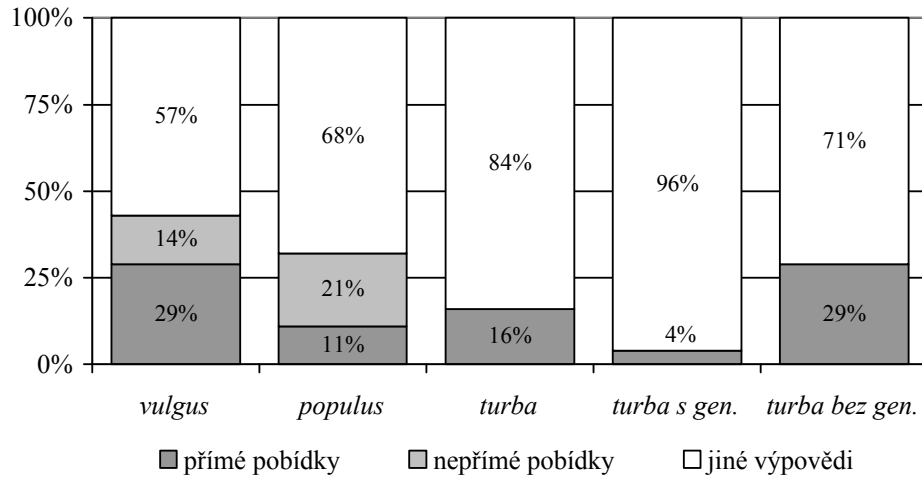
Slovo *vulgus* je v přímých pobídkách užito ve 29 % případů, v nepřímých pobídkách je ve 14 % případů a v jiných výpovědích je v 57 % případů.

Slovo *populus* je v přímých pobídkách užito v 11 % případů, v nepřímých pobídkách je ve 21 % případů a v jiných výpovědích je v 68 % případů.

Slovo *turba* se vůbec nevyskytuje v nepřímých pobídkách (v prostřední skupině výše popsaného dělení), zastoupeny jsou tedy pouze přímé pobídky a výpovědi s jinou komunikační funkcí než výzvoovou. V přímých pobídkách je slovo *turba* celkově použito v 16 % případů, v jiných výpovědích je v 84 % případů.

Kromě tohoto celkového počtu je v případě výrazu *turba* zajímavé uvést zvlášť počty pro slovo *turba* rozvítené genitivním přívlastkem a zvlášť pro slovo *turba* bez genitivního

přívlastku. Při takovém rozdělení je slovo *turba* s genitivním přívlastkem v pobídkách pouze ve 4 % případů a slovo *turba* bez genitivního přívlastku je v pobídkách užito ve 29 % případů.⁷⁶ Výsledky tohoto zhuštěného výčtu zřehlední následující graf:

Graf č. 5: Používání jednotlivých slov ve výpovědích s různou komunikační funkcí.

I toto hledisko tedy potvrzuje zjištění, že nejzápornější úlohu má *vulgus*, po něm *populus* a až nakonec *turba*.⁷⁷

Nejzřetelnější rozdíl je mezi *vulgus* na straně jedné a mezi *populus* s *turba* na straně druhé, což vyplývá zvláště z prvního grafu a z již zmiňované obdoby mezi slovem *populus* použitým obecně a slovem *turba* bez genitivního přívlastku a mezi slovem *populus* označujícím určitou skupinu lidí a slovem *turba* s genitivním přívlastkem. Proto je nyní vhodné věnovat se podrobněji rozdílu právě mezi slovy *populus* a *turba*.

7.4 Rozdíly mezi slovy *populus* a *turba*

7.4.1 Záporné rysy

Jak je vidět ze čtvrtého grafu, *populus* se mýlí zhruba dvakrát častěji než *turba*. Dalším rozdílem je, že u *turba* k opakovanému výskytu jednotlivých záporných rysů nedochází tak často jako u *populus*. U *populus* totiž bylo lze rysy kromě podléhání omylu a povrchnosti sdružit do 5 skupin, kdežto u *turba* pouze do 3 skupin, přičemž u *turba* zůstalo ještě dost rysů s pouze jedním výskytem.

⁷⁶ Podrobnější popis v podkapitole 5.9.

⁷⁷ Srv. první tři sloupce grafu.

Proto by bylo možné vyvozovat, že záporné rysy jsou u slova *turba* rozrůzněnější než u *populus*. Jde však pravděpodobně o rozdíl zpochybnitelný, neboť rysů, kterými by se slova mohla vyznačovat pouze na jednom místě, lze pravděpodobně u *turba* i u *populus* nalézt více, než jich bylo upozorováno v této bakalářské práci. V hodnotících rysech tedy zásadnější rozdíl mezi používáním slov *populus* a *turba* nespočívá a přesnější vymezení tohoto rozdílu je třeba hledat jinde.

7.4.2 Nehodnotící rysy, rozbor 52. listu

Jak u *populus*, tak u *turba* bylo zjištěno několik použití, v nichž vystupoval do popředí rys početnosti. Kromě tohoto nehodnotícího rysy byly některé další nehodnotící rysy zjištěny ve vyšší míře pouze u *turba*. Jde o obklopování a nejednotnost. Za příklad poslouží již zmíněný 52. dopis, v jehož druhé polovině Seneka píše, jak filosofové přednášejí lidem a jak je lidé poslouchají. Slovo *populus* je v něm použito 6krát a slovo *turba* 2krát. K ukázání rozdílu mezi slovem *populus* a *turba* poslouží porovnání všech osmi použití obou slov:

[42] 52,9a *Nec ideo te prohibuerim hos quoque audire, quibus admittere populum ac disserere consuetudo est...*

V druhé části souvětí je hned užito slova *turba* – ukázky [42] a [43] na sebe bezprostředně navazují.

[43] 52,9b *...si modo hoc proposito in turbam prodeunt, ut meliores fiant faciantque meliores, si non ambitionis hoc causa exercent.*

Po necelých dvou paragrafech následuje další užití slova *populus*:

[44] 52,11 *Disserebat populo Fabianus, sed audiebatur modeste:*

Opět po dvou necelých paragrafech následují hned za sebou další dvě použití srovnávaných slov:

[45] 52,13a *Hinc atque illinc philosopho manus auditor intentat et super ipsum caput mirantium turba consistit: non laudatur ille nunc, si intellegis, sed conclamatur.*

Na ukázkou [45] bezprostředně navazuje ukázka [46]:

[46] 52,13b *Relinquantur istae uoces illis artibus, quae propositum habent populo placere: philosophia adoretur.*

Po uplynutí dalšího paragrafu se v samém závěru dopisu objevuje věta obsahující natříkrát použité slovo *populus*:

[47] 52,15a, b, c *Desiderat enim propriam et longam exsecutionem, quemadmodum populo disserendum, quid sibi apud populum permittendum sit, quid populo apud se.*

Jak již bylo řečeno v podkapitolce 7.3.1, oběma výrazy je označována v podstatě tatáž skupina, totiž posluchači. Slovo *turba* má v obou případech konotace záporné, slovo *populus* 5krát spíše záporné, jednou spíše kladné (v ukázce [44]; případ byl po této stránce rozebrán u ukázky [13]). Rozdíl mezi používáním obou slov tedy nespočívá ani v tom, koho označují, ani v zápornosti jejich konotací. V čem spočívá, ukáže následující rozbor.

V první ukázce, ukázce [42], se mluví o posluchačstvu (*populus*) v celku, jako o jednodité skupině – filosof je k sobě může přijímat, aby s nimi mohl rozmlouvat (*admittere populum ac disserere*). Naproti tomu ve druhé ukázce [43] může filosof vcházet do posluchačstva (*turba*), přímo mezi jednotlivce, kteří dav tvoří (*in turbam prodeunt*). Je zde tedy s lidmi vyjádřen užší styk, který má blízko obklopování, byť zde není přímo vysloveno. V následující ukázce [44] je použito slovo *populus*, neboť se o posluchačích mluví jako o celku (*disserebat populo Fabianus*) stejně jako v počáteční ukázce [42]. V ukázce [45] obklopuje *turba* filosofa natolik, že se mu takřka valí i přes hlavu (*super ipsum caput ... turba consistit*). Jde zde tedy o blízký styk podobně jako u předchozího použití slova *turba* (ukázka [43]), ba dokonce ještě bližší, a je zde zřejmější i rys obklopování. Vzápětí (ukázka [46]) Seneka použije slovo *populus*, neboť o posluchačích mluví opět poněkud odtažitěji a teoreticky – jsou i obory, které mají oblibu u lidí *populus* za svůj hlavní cíl (*propositum habent populo placere*). V posledním případě – v ukázce [47] – je slovo *populus* použito podobně jako na předchozím místě [46]: O pravidlech pro vzájemný styk filosofa a posluchačů se zde [47] totiž opět mluví jen teoreticky, nejde o popis uskupení těchto lidí.

Z podrobného rozboru užívání obou slov vysvítá, že je-li mezi slovy *populus* a *turba* podstatný rozdíl, pak spočívá v tom, že slovo *turba* označuje skupinu lidí tehdy, mluví-li se o nich bez odstupu, jsou-li líčení zblízka. Přitom bývá přítomen nějaký rys popisující, jak je tato *turba* uspořádána, přesněji řečeno že právě uspořádána není, že je nejednotná a hlavně že někoho obklopuje.

Slovo *populus* se naproti tomu používá o skupině lidí, o nichž se mluví jako o určitém celku, u něhož není podstatné, jak je uspořádán ani zda jej lze nějak členit.

7.5 Shrnutí závěrů

Slovo *multitudo* Seneka používá velmi zřídka. Důvody jeho použití jsou pravděpodobně stylistické.

Velmi zřídka Seneka používá i slovo *plebs*, a to při uplatnění sociologického hlediska a při vyjádření podřadnosti dotyčné skupiny.

Slovo *vulgus* Seneka používá pouze při záporném hodnocení dotyčných lidí, obzvláště často pokud jsou na omylu.

Slovo *populus* Seneka se záporným hodnocením dotyčných lidí používá přibližně ve dvou třetinách případů, výjimečně je použije i s kladným hodnocením. Slovo často označuje určitou skupinu lidí jako například posluchače. Nejčastějším záporným rysem je opět podléhání omylu, byť méně často než u *vulgus*. Jiné záporné rysy méně časté než podléhání omylu hrají u *populus* významnější úlohu než u *vulgus*.

Slovo *turba* Seneka se záporným hodnocením používá přibližně v polovině až dvou třetinách případů, výjimečně je použije pro vyjádření kladného hodnocení. Záporný rys podléhání omylu se vyskytuje ještě méně často než u *populus*. Jiných záporných rysů se u *turba* objevuje více. Slovo je často určeno genitivním přívlastkem a opakovaně označuje skupinu, která někoho obklopuje a je neuspořádaná.

8 Seznam použité literatury

Texty:

SÉNÈQUE. Lettres a Lucilius, Tome I (Livres I-IV). Texte établi par PRÉCHAC, F. et traduit par NOBLOT, H. Paris: Les Belles Lettres, 1995. Huitième tirage revu et corrigé par Novara, A. ISBN 2-251-01242-7

SÉNÈQUE. Lettres a Lucilius, Tome II (Livres V-VII). Texte établi par PRÉCHAC, F. et traduit par NOBLOT, H. Paris: Les Belles Lettres, 1993. Sixième tirage revu et corrigé avec index par Rambaux, C. ISBN 2-251-01243-5

SÉNÈQUE. Lettres a Lucilius, Tome III (Livres VIII-XIII). Texte établi par PRÉCHAC, F. et traduit par NOBLOT, H. Paris: Les Belles Lettres, 1989. Quatrième tirage. ISBN 2-251-01244-3

SÉNÈQUE. Lettres a Lucilius, Tome IV (Livres XIV-XVIII). Texte établi par PRÉCHAC, F. et traduit par NOBLOT, H. Paris: Les Belles Lettres, 1987. Troisième tirage. ISBN 2-251-01245-1

SÉNÈQUE. Lettres a Lucilius, Tome V (Livres XIX-XX). Texte établi par PRÉCHAC, F. et traduit par NOBLOT, H. Paris: Les Belles Lettres, 1991. Quatrième tirage revu et corrigé par Chaumartin, F. ISBN 2-251-01242-7

Překlad:

LUCIUS ANNAEUS SENECA. Výbor z listů Luciliovi. Přeložil Ryba, B. Praha: Svoboda, 1969.

LUCIUS ANNAEUS SENECA. Další listy Luciliovi. Přeložil Bahník, V. Praha: Svoboda, 1984.

Sekundární literatura:

ARENA, P. *Turba quae in foro litigat, spectat in theatris* (Sen. Cons. ad Marc. 11,2). Osservazioni sull'utilizzo del sostantivo *turba* in Seneca, Tacito e Svetonio. *Forme di aggregazione nel mondo romano. A cura di Elio Lo Cascio e Giovanna Daniela Merola.* 13–30. Bari: Edipuglia, 2007. ISBN 88-7228-485-6

CONTE, G. B. *Dějiny římské literatury.* Praha: KLP, 2008. Druhé, revidované a doplněné vydání. ISBN 978-80-86791-57-9

CRAMER, F. Was heißt 'Leute'? *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik: mit Einschluss des älteren Mittellateins*, 6, 1889. 341–376. Leipzig: B. G. Teubner, 1889.

ČERMÁK, F., BLATNÁ, R. *Manuál lexikografie.* Jinočany: H&H, 1995. ISBN 80-85787-23-7

EDELSTEIN, L. *The Meaning of Stoicism.* Cambridge: Harvard University Press, 1968²

FUHRMANN, M. *Seneca a císař Nero.* Jinočany: H&H Vyšehradská, 2002. ISBN 80-86022-77-3

GEORGES, K. E. *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch.* Achte verbesserte und vermehrte Auflage von GEORGES, H. Hannover und Leipzig: Hahnsche Buchhandlung, I. 1913, II. 1918.

MAURACH, G. *Seneca, Leben und Werk.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000³. ISBN 3-534-15000-7

Oxford Latin Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 1976.

PRAŽÁK, J. M., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

RIST, J. M. *Stoická filosofie.* Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-06-5

9 Seznam příloh

Tabulky týkající se slova *vulgus*:

Tabulka 1: *Vulgus*, řazeno podle sledu dopisů

Tabulka 2: *Vulgus*, řazeno podle míry záporných konotací
(Zvláště k podkapitolce 2.6.1.)

Tabulka 3: *Vulgus*, řazeno podle míry podléhání omylu
(Zvláště k podkapitole 2.4.)

Tabulka 4: *Vulgus*, řazeno podle komunikační funkce (podle pobídky)
(Zvláště k podkapitolce 2.6.3.)

Tabulky týkající se slova *populus*:

Tabulka 5: *Populus*, řazeno podle sledu dopisů

Tabulka 6: *Populus*, řazeno podle záporných konotací
(Zvláště k podkapitolám 3.6 a 3.3.)

Tabulka 7: *Populus*, řazeno podle podléhání omylu
(Zvláště k podkapitolce 3.7.1.)

Tabulka 8: *Populus*, řazeno podle označované skupiny
(Zvláště k podkapitolám 3.2 a 3.3.)

Tabulky týkající se slova *turba*:

Tabulka 9: *Turba*, řazeno podle sledu dopisů

Tabulka 10: *Turba*, řazeno podle záporných konotací
(Zvláště k podkapitole 5.6 a podkapitolce 5.2.1.)

Tabulka 11: *Turba*, řazeno podle podléhání omylu
(Zvláště k podkapitolce 5.6.1.)

Tabulka 12: *Turba*, řazeno podle genitivního přívlastku
(Zvláště k podkapitole 5.2.)

Tabulka 13: *Turba*, použití neoznačující lidi
(Zvláště k podkapitolám 5.1a a 5.8.)